

<https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Endowment & Charity Studies

E-ISSN: 3115-7475

Vol.3, Issue.2, No.6, 2025, pp 43- 66

Received: 09/06/2025 Accepted: 28/08/2025

Research Paper

Perceptions of Poverty among NGO Volunteers and Poor Individuals

Vahid Ghasemi

Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
v.ghasemi@ltr.ui.ac.ir

Niousha Salehpour

Master's degree in Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
nioushasalehpour1@gmail.com

Introduction

Contemporary sociological approaches emphasize the multidimensional nature of poverty. One of the most prominent theories for understanding social realities such as poverty is Berger and Luckmann's social constructionism, which conceives of social reality not as objective and independent, but rather as the product of human interactions and processes of meaning-making among individuals (Berger & Luckmann, 2011 [1390 Persian edition]). According to reports published by the Statistical Center of Iran and several research institutions, the rate of income poverty in Tehran has risen in recent years, with estimates suggesting that in some southern and peripheral districts of the city, up to 30 percent of households live below the poverty line (Research Center of the Islamic Consultative Assembly, 2023; Tehran Municipality, 2022). Nevertheless, the ideas, beliefs, and interpretive frameworks of volunteers—as key actors within these organizations—as well as those of the poor themselves, have received comparatively little scholarly attention. Furthermore, meta-synthesis studies of poverty research in Iran indicate that the predominance of a purely economic perspective, the neglect of discriminatory structures, and the taken-for-granted assumptions regarding the causes of poverty have resulted in policies that fail to correspond with the lived experiences and real needs of the disadvantaged (Amirpanahi & Namian, 2022; Mohammadi et al., 2012; Taleb et al., 2010). This study seeks to address questions such as: How is poverty understood and represented by local actors? What similarities and differences exist between the perspectives of volunteers and those of the poor themselves? And what role do these interpretations play in shaping the nature of social interventions?

Methodology

This study employed a qualitative research design using thematic analysis. The fieldwork involved two groups of participants: first, volunteers actively engaged in poverty alleviation NGOs in Tehran; and second, impoverished families—including children, women, and men—who were beneficiaries of these organizations and residents of Tehran. To identify and access participants among both the NGO volunteers and the poor, purposive sampling combined with the snowball technique was applied. Considering criteria such as engagement in livelihood-related activities, the breadth of services provided, organizational track record, volunteer willingness to participate in interviews, and location in Tehran, three NGOs were selected as case studies: *Zanjireh-ye Eshq va Omid*, *Jam'iyat-e Hamyaran-e Ostan-e Tehran*, and *Anjoman-e Koodak Pouyesh*. Each interviewed volunteer subsequently referred the researcher to additional volunteers and other poverty-alleviation NGOs in Tehran. In total, the researcher conducted semi-structured interviews with 14 volunteers, concluding data collection once theoretical saturation was reached and no new information emerged. Following this, the participating volunteers introduced the first group of poor individuals, who were

*Corresponding Author

Ghasemi, V., & Salehpour, N. (2025). Perceptions of poverty among NGO volunteers and poor individuals. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 3(2), 43-66. <https://doi.org/10.22108/ecs.2025.145618.1135>

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

<https://doi.org/10.22108/ecs.2025.145618.1135>

beneficiaries of the NGOs. After the initial interviews, these individuals themselves facilitated the researcher's access to subsequent participants. In this second group, 10 interviews were conducted with poor individuals. Data collection ceased once theoretical saturation was again reached, as no new insights emerged in further interviews.

Findings

Volunteers with academic backgrounds in fields such as engineering, management, and psychology, or with limited prior experience in voluntary work, tended to view poverty as a *trap* woven by the poor themselves, in which they remain ensnared. This group of volunteers predominantly emphasized non-structural causes of poverty, identifying addiction as the most decisive factor. In many cases, they expressed a tendency to blame the poor for their situation, attributing poverty to their past misconduct or weak faith. In contrast, volunteers who were studying or had graduated in the social sciences, or who had more extensive volunteer experience, perceived poverty as a complex and multifaceted phenomenon. From their perspective, poverty is not merely economic but encompasses various dimensions such as food security, education, skills, and culture. They emphasized the role of structural factors—including economic, social, managerial, and governmental structures—and the state's inability to ensure justice as central to the production and perpetuation of poverty. Furthermore, they noted that negative societal attitudes toward the poor, along with the stigmatizing behaviors of the middle and upper classes, contribute to marginalizing and excluding the poor from the social sphere. Moreover, when poor participants were asked about the causes of their poverty, contrary to common assumptions, they seldom attributed their deprivation to individual or familial shortcomings. Instead, they overwhelmingly pointed to structural and institutional factors as the primary sources of their hardship.

Discussion

One of the most significant theoretical perspectives on poverty and poverty alleviation is social constructionism. From this viewpoint, concepts such as poverty are not pre-existing realities waiting to be discovered; rather, they are semantic and intersubjective phenomena constructed and reconstructed within the context of everyday interactions, prevailing discourses, and field experiences. Accordingly, in poverty studies informed by social constructionism, the central question is not *what poverty is*, but rather *how poverty is understood, labeled, justified, and reproduced, and by whom*. The importance of adopting a social constructionist approach in poverty research lies in its implications for social policy. The way poverty is understood by those active in poverty-alleviation NGOs shapes the strategies and solutions pursued within these organizations. Furthermore, this perspective encourages recognition of diverse interpretations among different actors and cautions against absolute or reductionist views of poverty. Overall, the varying constructions of poverty among volunteers and the poor reflect their class backgrounds, cultural capital, discursive contexts, and everyday experiences. These differences in understanding not only shape how poverty is perceived and engaged with but also play a crucial role in the design and implementation of poverty alleviation interventions by NGOs. Hence, paying close attention to the processes through which meaning is socially constructed constitutes one of the keys to achieving a more realistic and effective understanding of poverty and the ways to address it.

Keywords

Poverty, Subjectivity, Non-Governmental Organizations (NGOs), Culture of Poverty, Social Constructionism.

مقاله پژوهشی

تصویر فقر در ذهنیت داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و افراد فقیر

وحید قاسمی^۱ و نیوشا صالح‌پور^۲

۱. استاد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

v.ghasemi@ltr.ui.ac.ir

۲. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

nioushasalehpour1@gmail.com

چکیده

مسئله اصلی این پژوهش بررسی نحوه بازنمایی فقر در ذهنیت داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و افراد فقیر است؛ موضوعی که با وجود اهمیت در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی، کمتر مورد توجه مطالعات تجربی قرار گرفته است. در این مطالعه تلاش شده است تا نحوه درک و تفسیر فقر از منظر دو گروه یادشده واکاوی شود. پژوهش با رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون انجام شده و میدان آن شامل داوطلبان و مددجویان سازمان‌های مردم‌نهاد فقرزدای مستقر در شهر تهران است. نمونه‌گیری به شیوه هدفمند و با تکنیک گلوله‌برفی انجام شده و تعداد نمونه‌های انتخاب‌شده در حوزه داوطلبان ۱۴ نفر و در حیطه فقرا ۱۰ نفر است. یافته‌ها حاکی از آن است که ذهنیت داوطلبان در دو چارچوب اصلی قابل دسته‌بندی است: رویکرد «فرهنگ فقر» که در میان داوطلبان فاقد پیش‌زمینه علوم اجتماعی دیده می‌شود و فقر را ناشی از ضعف‌های فردی می‌داند و رویکرد «ساختارگرایی» که فقر را پدیده‌ای چندبعدی با ریشه در ساختارهای ناعادلانه اجتماعی، اقتصادی و نهادی در نظر می‌گیرد و در میان داوطلبانی با پیشینه علوم اجتماعی و سابقه فعالیت زیاد به چشم می‌خورد. از سوی دیگر، تحلیل گفت‌وگوها با خود افراد فقیر نشان می‌دهد آنان نیز بیشتر عوامل ساختاری و نهادی را علت فقر خود قلمداد می‌کنند. نتایج این پژوهش بر ضرورت توجه به برداشت‌های متنوع از فقر در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و طراحی مؤثر برنامه‌های فقرزدایی تأکید دارد.

واژه‌های کلیدی: فقر، ذهنیت، سازمان‌های مردم‌نهاد، فرهنگ فقر، ساختارگرایی اجتماعی.

*نویسنده مسئول

قاسمی، و. و صالح‌پور، ن. (۱۴۰۴). تصویر فقر در ذهنیت داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و افراد فقیر. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۳(۲)، ۴۳-۶۶

<https://doi.org/10.22108/ecs.2025.145618.1135.66-43>

۱- مقدمه و بیان مسئله

فقر از جمله مسائل بنیادین و ریشه‌دار اجتماعی است که در طول دهه‌های اخیر، در کانون توجه نظریه‌پردازان اجتماعی، سیاست‌گذاران حوزه رفاه و فعالان توسعه‌ای قرار گرفته است. رویکردهای معاصر در جامعه‌شناسی بر چندبعدی بودن فقر تأکید دارند. بر این اساس، فقر مفهومی پیچیده و درهم‌تنیده با مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی، نهادی و سیاسی است که صرفاً از خلال تحلیل‌های ساختاری-عام و نیز بررسی‌های بین‌الذهانی و ذهنی قابل فهم است.

یکی از برجسته‌ترین نظریه‌ها در شناخت واقعیت‌های اجتماعی مانند فقر، نظریهٔ برساخت‌گرایی اجتماعی برگر و لاکمن^۱ است که واقعیت اجتماعی را نه امری عینی و مستقل، بلکه محصول تعاملات انسانی و فرایندهای معناسازی میان افراد می‌داند. از این منظر، مفاهیمی همچون «دانش»، «هویت»، «نهاد» یا «فقر» در چارچوب گفتمان‌ها، زبان، فرهنگ و روابط اجتماعی ساخته و بازتولید می‌شوند (برگر و لاکمن، ۱۳۹۰). بنابراین، فهم نگرش افراد درگیر با فقر باعث تولید و بازتولید فقر به عنوان یک واقعیت اجتماعی می‌شود و این رویکرد اجازه می‌دهد معانی، باورها و برداشت‌هایی فهم و درک شوند که خود افراد فقیر و کنشگران اجتماعی در تعاملات روزمره‌شان دربارهٔ فقر می‌سازند.

در این میان، سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان بازیگران غیردولتی و جامعه‌محور، در فرایندهای فقرزدایی نقشی فزاینده یافته‌اند. این نهادها، به ویژه در شهرهایی همچون تهران که با شکاف‌های شدید طبقاتی و تمرکز زیاد فقر شهری روبه‌رو هستند، در خلأها و نارسایی‌های عملکرد دولت، اقدام به ارائه خدمات حمایتی، توانمندسازی اقشار محروم و اجرای برنامه‌های توسعه‌محور محلی می‌کنند. طبق گزارش‌های منتشرشده از سوی مرکز آمار ایران و برخی از نهادهای پژوهشی، نرخ فقر درآمدی در شهر تهران در سال‌های اخیر روندی افزایشی داشته و در برخی از مناطق جنوبی و حاشیه‌ای شهر، درصد خانوارهای زیر خط فقر تا ۳۰ درصد نیز برآورد شده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲؛ شهرداری تهران، ۱۴۰۱). علاوه بر فقر درآمدی، پدیده‌هایی همچون فقر مسکن، فقر تحصیلی، و شکاف دیجیتال نیز در میان اقشار حاشیه‌نشین تهران قابل مشاهده هستند که این امر نشان از ابعاد چندگانه فقر شهری دارد (دانشگاه علامه طباطبایی و وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۴۰۰). بنابراین، شناخت اندیشه‌ها، باورها و چارچوب‌های تفسیری داوطلبان به عنوان کنشگران کلیدی این نهادها کمتر مورد توجه بوده است.

همچنین، بررسی‌های فراترکیب در زمینه مطالعات فقر در ایران نشان داده‌اند یکی از دلایل مهم ناکارآمدی برنامه‌های فقرزدایی، فقدان درک واقع‌گرایانه و چندسویه از فقر در میان کنشگران این حوزه است. غلبه نگاه صرفاً اقتصادی به فقر، بی‌توجهی به ساختارهای تبعیض‌آمیز و بدیهی‌انگاری دلایل فقر، به طراحی و اجرای سیاست‌هایی منجر شده‌اند که هم‌راستا با تجربه زیسته و نیازهای واقعی محرومان نیستند (امیرپناهی و نامیان، ۱۴۰۱؛ محمدی و همکاران، ۱۳۹۱؛ طالب و همکاران، ۱۳۸۹).

از طرف دیگر، در دهه اخیر، نهادهایی همچون کمیته امداد، سازمان بهزیستی، بنیاد مستضعفان و نهادهای سیاست‌گذار مانند شورای اجتماعی کشور و مرکز پژوهش‌های مجلس، بر مفهوم «مردمی‌سازی فقرزدایی» تأکید داشته‌اند. این گفتمان نوظهور بر نقش واسطه‌ای سمن‌ها در ایجاد پیوند میان دولت و فقرا صحنه می‌گذارد و از مشارکت‌های مردمی به عنوان یکی از ارکان کلیدی فقرزدایی یاد می‌کند. در چنین بستری، شناخت نگرش داوطلبان فعال در سمن‌ها نه فقط از منظر شناختی و جامعه‌شناختی، بلکه از نظر سیاست‌گذاری اجتماعی نیز اهمیتی مضاعف می‌یابد.

هم‌زمان، خود افراد فقیر نیز، از منظر نظریه‌های کنش متقابل‌گرایی نمادین و روایت‌محور، دارای برداشت‌هایی خاص از علل و زمینه‌های فقر خویش هستند که ممکن است با روایت‌های رسمی یا سمن‌محور تفاوت داشته باشند. فهم این ادراکات می‌تواند لایه‌هایی پنهان‌تر از ابعاد فرهنگی، نهادی و ساختاری فقر را آشکار کند و زمینه‌ساز بازنگری در برنامه‌های فقرزدایانه شود.

¹ Berger & Luckmann

از این رو، پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، در پی آن است تا نگرش داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و افراد فقیر نسبت به پدیده فقر را بررسی و مقایسه کند. این پژوهش می‌کوشد تا به پرسش‌هایی مانند «فقر از دید کنشگران محلی چگونه فهم و بازنمایی می‌شود؟»، «چه تفاوت‌ها یا شباهت‌هایی میان نگاه داوطلبان و خود فقرا وجود دارند؟» و «این برداشت‌ها چه نقشی در شکل‌گیری نوع مداخله اجتماعی ایفا می‌کنند؟» پاسخ دهد. یافته‌های این پژوهش می‌تواند بستری برای بازاندیشی در برنامه‌های فقرزدایی فراهم کند؛ برنامه‌هایی که مبتنی بر درک چندسویه و واقع‌گرایانه از فقر از منظر کنشگران محلی و ذی‌نفعان باشند.

۲- ادبیات پژوهش

۲-۱ پیشینه پژوهش

در میان پژوهش‌های داخلی، طوسی (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای با عنوان «ارزیابی رویکرد و فعالیت سازمان‌های غیردولتی مرتبط با سازمان بهزیستی شهر تهران در فقرزدایی» از طریق روش کیفی دریافت در حالی که مددکاران فقر را فقدان توانایی و کمبود درآمدی، فرهنگی، عاطفی، معنوی، اخلاقی، اطلاعاتی و فکری تعریف کردند، به سایر انواع فقر، غیر از فقر مادی توجه نشان دادند و علل فردی (بی‌همتی، تن‌پروری، عدم آگاهی، باورهای غلط) و اجتماعی-فرهنگی (ازدواج‌های ناموفق، عدم تربیت درست فرزندان و بی‌مسئولیت بار آوردن آنها، فرهنگ پایین، سیستم آموزشی نامناسب، نبود سرپرست، عدم حمایت اطرافیان) را برای فقر برشمردند. طالب و پیری (۱۳۹۳) در پژوهشی به نام «تبیین ساختار اجتماعی فقر از منظر فقرای روستایی» دریافتند نسل اول فقرا علت فقر خویش را در عوامل فرهنگی و اجتماعی مانند نزاع طایفه‌ای، بی‌سوادی، وابستگی و شبکه‌های اجتماعی ضعیف می‌بینند، در حالی که نسل دوم ایشان بر عوامل ساختاری و نهادی پای فشاری می‌کنند. همچنین، نتایج پژوهش پرهام (۱۳۹۷) تحت عنوان «گذار از فقر: درک و تفسیر مددجویان خودکفا شده و کارگزاران کمیته امداد امام خمینی (ره) استان لرستان از خدمات کمیته امداد» که با بهره‌گرفتن از روش کیفی انجام شده، بیانگر آن است که بخشی از کارگزاران و مسئولان مدرسانی در کمیته امداد استان لرستان افراد فقیر را مقصر فقرشان می‌پندارند و معتقد هستند فقر معلول عدم تمایل و تلاش افراد فقیر برای نجات از چرخه فقر و بهبود وضعیت اقتصادی خانواده به علاوه ترویج عقاید تقدیرگرایانه و تقدیس زندگی فقیرانه در محیط خانواده و انتقال این نگرش‌ها به نسل‌های آینده در قالب فرهنگ فقر است. در مقابل، تعدادی از آنان باور دارند فقر نتیجه اراده و اختیار افراد فقیر نیست و توسط ساختارهای اقتصادی-سیاسی ناکارآمد جامعه، نابرابری و تضادهای اجتماعی به آنان تحمیل می‌شود. علاوه بر این، بیرانوند (۱۳۹۷) در پژوهشی به نام «بررسی سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و عملکرد نهادهای حمایتی و بیمه‌ای در فقرزدایی در شهرستان خرم‌آباد» با استفاده از روش کیفی به این نتیجه رسید که مسئولان این سازمان‌ها فقر را نه یک آسیب اجتماعی، بلکه پدیده‌ای اداری-پزشکی، یک جریان جاری و کاملاً عادی جامعه‌ای در حال گذار و محصول ناتوانی‌های ذاتی مانند معلولیت قلمداد می‌کنند و به فقرا به چشم ارباب‌رجوعی مانند سایر نهادهای اداری نگاه می‌کنند. حمایتخواه و رضائی (۱۴۰۲) در پژوهشی با نام «تحلیل فرایند توانمندسازی مددجویان» به این نتیجه رسیدند که مددجویان در سازمان‌های حمایتی و خیریه‌ای شهر مشهد فقر را فقط به کمبود درآمد محدود نمی‌دانند، بلکه آن را پدیده‌ای چندوجهی شامل مشکلات روانی، اجتماعی، فرهنگی و ساختاری می‌دانند. افزون بر این، خلوتی و همکاران (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای با عنوان «نگرش مددکاران اجتماعی به فقر» با استفاده از روش کمی به این نتیجه رسیدند که در ایران مددکاران شاغل برخلاف دانشجویان مددکاری نگرشی مبتنی بر کلیشه‌های فرهنگی نسبت به فقر دارند، اما دانشجویان عوامل ساختاری و خارج از کنترل فقرا را علت فقر می‌دانند.

در میان پژوهش‌های بین‌المللی، ماگو^۱ و همکاران (۲۰۱۵) در مطالعه‌ای به اسم «سازمان‌های مردم‌نهاد و استراتژی‌های کاهش فقر روستایی در زیمبابوه: مطالعه موردی منطقه روستایی بینگا» با استفاده از روش کیفی و مصاحبه با داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و مددجویانشان به این نتیجه رسیدند که این سازمان‌ها فقر را فقدان غذا و لباس در نظر می‌گیرند، در حالی که مردم محلی کمبود بیمارستان، نداشتن مهارت، بیکاری، ناتوانی در فرستادن کودکان به مدرسه به دلیل دوری مدارس ابتدایی از محل زندگی و ناتوانی از تأمین هزینه‌های تحصیلی، فقدان ابزار کشاورزی و بی‌قدرتی را فقر می‌دانند. یافته‌های پژوهش جان^۲ (۲۰۱۷) با عنوان «نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در کاهش فقر شهری: مطالعه موردی سکونتگاه غیررسمی کاسوکوسو کامپالا در اوگاندا» که از روش کیفی به دست آمده، حاکی از آن است که این سازمان‌ها باور دارند فقر شهری دارای ماهیت چندبعدی است و فقرای شهری گروهی ناهمگن هستند که از محرومیت‌های ملموس مانند کمبود درآمد، دارایی محدود و سرپناه نامناسب و محرومیت‌های ناملموس مانند بی‌صدایی، بی‌قدرتی و نادیده گرفته شدن توسط دولت رنج می‌برند. همچنین، آکوآدو^۳ (۲۰۱۷) در پژوهشی تحت عنوان «سازمان‌های مردم‌نهاد و کاهش فقر: مطالعه موردی سازمان‌های مردم‌نهاد غنایی و دانمارکی در غنا» با استفاده از روش کیفی دریافت از دید این سازمان‌ها نابرابری اصلی‌ترین جنبه فقر در غناست که با مسائل حقوق بشری، توزیع ناعادلانه ثروت و منابع، نابرابری در روابط قدرت، گسترش روزافزون شکاف طبقاتی و تفاوت بین شمال و جنوب غنا تعریف می‌شود و فقرا افرادی هستند که بیش از سایر گروه‌ها در معرض خشونت، استثمار و مخاطرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرار می‌گیرند. افزون بر این، یافته‌های پژوهش طاهیرو^۴ و همکاران (۲۰۱۹) به اسم «ظرفیت‌سازی تطبیقی به منظور بهبود معیشت کشاورزان ساحل ساوانا از طریق مداخلات سازگارمحور به رهبری سازمان‌های مردم‌نهاد» نشان می‌دهد این سازمان‌ها معنی فقر را در معرض تهدید قرار گرفتن معیشت جوامع روستایی در اثر ناامنی غذایی، افزایش پناهجویان محیط‌زیستی و تشدید مهاجرت‌های اقتصادی و اکولوژیکی به خاطر تغییرات اقلیمی قلمداد می‌کنند. نتایج پژوهش اوچینگ ندیائو^۵ (۲۰۲۰) در مطالعه‌ای با نام «ارزیابی فعالیت‌ها و برنامه‌های انجام‌شده توسط سازمان‌های مردم‌نهاد بر کاهش فقر در حوزه کاسیپل، شهرستان همپای، کنیا» بیانگر آن است که این سازمان‌ها فقر را وضعیت نامطلوب بهداشتی و آموزشی، وضعیت اقتصادی ضعیف، کمبود آب سالم و نرخ بالای آلودگی محیط‌زیست تعریف می‌کنند. همچنین، گیساور^۶ (۲۰۲۱) در پژوهشی تحت عنوان «سازمان‌های مردم‌نهاد منتخب و کاهش فقر در منطقه دولت محلی ماکوردی از ایالت بنوه، نیجریه» به این نتیجه رسید که داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد درکی ساختارگرایانه از فقر روستایی دارند. سلیمان^۷ و همکاران (۲۰۲۳) پژوهشی را با عنوان «نقش سازمان‌های مردم‌نهاد بر کاهش فقر در جهان سوم: شواهدی از سازمان مردم‌نهاد چشم‌انداز جهانی در غنا، منطقه جنوبی کیتامپو» انجام دادند. یافته‌ها حاکی از آن است که این سازمان فقر را دارای دو بُعد مالی و غیرمالی و وضعیتی در نظر می‌گیرد که در آن انسان‌ها از دسترسی به دارایی‌های مالی (پس‌انداز)، انسانی (آموزش و بهداشت) و اجتماعی (حمایت) محروم هستند. در نهایت، مالرونی و رانتا^۸ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «دیدگاه‌های داوطلبان شرکت‌کننده در طرح‌های حمایت غذایی در لندن» با استفاده از روش کیفی و مصاحبه به این نتیجه رسیدند که داوطلبان به طور کلی همدلی زیادی با مددجویان داشتند و فقر را پدیده‌ای پیچیده و چندبعدی می‌دانستند که عوامل ساختاری مانند نابرابری درآمد، ضعف در نظام رفاه اجتماعی، هزینه‌های زیاد مسکن و مراقبت از کودکان در آن

¹ Mago

² John

³ Akuaddo

⁴ Tahiru

⁵ Ochieng Ndiao

⁶ Gisaor

⁷ Sulemana

⁸ Mulrooney & Ranta

نقش دارند. با این حال، برخی از داوطلبان نیز دیدگاه‌هایی داشتند که فقر را نتیجه تصمیم‌گیری‌های نادرست یا کمبود مهارت‌های زندگی می‌دانستند. بنابراین، دیدگاه‌های داوطلبان ممکن است تحت تأثیر باورهای شخصی و تجربیات فردی آنها قرار گیرند. بر اساس مرور مطالعات داخلی و بین‌المللی در این حوزه، مشخص شد با وجود برجستگی گفتمان «مردمی‌سازی فقرزدایی» در ادبیات سیاسی ایران طی سال‌های اخیر، تا کنون پژوهشی انجام نشده است که با رویکردی کیفی نگرش داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و فقرای ساکن شهر تهران نسبت به پدیدار فقر و علل آن را بررسی کرده باشد. مطالعه حاضر تلاشی برای پر کردن این خلأ پژوهشی به شمار می‌رود.

نزدیک‌ترین مطالعات داخلی پژوهش‌های خلوتی و همکاران (۱۴۰۳) است که با روش کمی و با بهره‌گیری از پرسشنامه انجام شده، و پژوهش حمایت‌خواه و رمضانی (۱۴۰۲) که با رویکردی کیفی در شهر مشهد صورت گرفته است. با این حال، این دو پژوهش صرفاً دیدگاه مددکاران نسبت به فقر را بررسی کرده‌اند و دیدگاه داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و همچنین نگرش خود فقرا به علل فقرشان را واکاوی نکرده‌اند. در حوزه مطالعات بین‌المللی، نیز نزدیک‌ترین نمونه، پژوهش ماگو و همکاران (2015) است که به طور هم‌زمان مفهوم فقر را از منظر داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد و مددجویان این سازمان‌ها در کشور زیمبابوه تحلیل کرده است.

۲-۲ ملاحظات نظری

در این بخش، ابتدا شش نظریه مربوط به جامعه‌شناسی فقر و سپس شش مفهوم نظری کلیدی در این حوزه بررسی می‌شوند.

۲-۲-۱ سرزنش فقرا

این نظریه که برای اولین بار توسط چالز موری^۱ در دهه ۱۹۸۰ بیان شد، تلاش می‌کند تا چرایی وجود فقر را از دریچه نگرش‌ها، رفتارها و ویژگی‌های اخلاقی فقرا بررسی کند. این نظریه معتقد است فقر در نتیجه ناکارآمدی‌های شخصی یا فقدان توانایی‌های ژنتیکی مانند فقدان هوش و نداشتن انگیزه به وجود می‌آید و حامیان این نظریه ادعا می‌کنند فقرا خود مسبب مشکلاتی هستند که به آنها گرفتار شده‌اند. همچنین، در این نظریه فقرا به مثابه اشخاصی تصور می‌شوند که خداوند آنها را به دلیل گناهان خود یا والدینشان تنبیه کرده است و به سبب برخورداری از ویژگی‌هایی مانند تنبلی، عدم خویشتن‌داری برای دست‌یابی به موفقیت، چشم‌دوختن به دست دیگران به جای تقلا برای بهبود وضعیت زندگی خویش، بی‌سوادی و ناتوانی از انجام انتخاب‌های عقلانی مناسب در راستای غنی‌شدن فقیر هستند و نمی‌توانند در جامعه مقام اجتماعی خوبی کسب کنند (شیانی، ۱۳۸۴؛ حمیدیان، ۱۳۹۶).

۲-۲-۲ فرهنگ فقر

این نظریه توسط اسکار لوئیس^۲ در سال ۱۹۵۹ منتشر شده است. وی بر این باور است که فقر محصول بی‌لیاقتی فرد نیست، بلکه سندرمی ویژه است که در اقتصادی مبتنی بر دادوستد نقدی، فقدان کار مناسب برای افراد غیرمتخصص، پایین بودن درآمد، نبودن سازمان‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی فعال در کاهش مشکلات افراد آسیب‌پذیر، وجود روابط خویشاوندی دوسویه و تسلط افکار و ارزش‌های تحقیرگر نسبت به فقرا رشد می‌کند. به بیان دیگر، افراد فقیر در فضایی اجتماعی و فرهنگی رشد می‌کنند که منجر به ایجاد خرده‌فرهنگ فقر می‌شود. خرده‌فرهنگ فقر شامل مجموعه‌ای از ارزش‌ها، هنجارها و الگوهای رفتاری است که در چهار سطح

¹ Charles Murray

² Oscar Lewis

روابط اجتماعی، ماهیت اجتماع محله‌های فقیرنشین، زندگی خانوادگی و شخصیت فرد مطالعه می‌شوند. از لحاظ ماهیت، اجتماعات فقیرنشین به گونه‌ای است که خانه‌های خراب با ازدحام فراوان و حداقل ساختار سازمانی و رای فضای خانواده در آن دیده می‌شوند و اقتصاد این محلات به شکل غیررسمی و همراه با اجناس دست‌دوم اداره می‌شود. در ساحت خانوادگی، خانواده در ظاهر مرکز تعاون و همبستگی ولی در واقع جای رقابت‌های شدید است؛ به طوری که اعضای خانواده برای کسب سهمی بیشتر از دارایی ناچیز خانوار با یکدیگر در ستیز و بچه‌ها برای دریافت مهر و محبت مادری با هم در حال رقابت هستند. در مقیاس فردی، انسان‌های بی‌بضاعت در طول زندگی خود احساساتی از جمله حاشیه‌ای بودن، بی‌ارجی، درماندگی، متکی به دیگران بودن و خود را کم شمردن را به‌وفور تجربه می‌کنند. در نهایت، لوئیس عامل پایداری فقر را خرده‌فرهنگ فقر می‌داند، زیرا از نسلی و به نسل دیگر منتقل می‌شود و به گونه‌ای شخصیت و خلق‌وخوی افراد فقیر را شکل می‌دهد که خود را با شرایط فقر وفق می‌دهند و نمی‌توانند در صورت وجود فرصت‌هایی برای رهایی از فقر، از خصیصه‌های خود دست بردارند و با شرایط جدید سازگار شوند، مانند جوانان فقیر که از همان سنین اولیه این اصل را یاد می‌گیرند که آرزوی زندگی بهتر و خواستن چیزهای بیشتر امری بیهوده است و به‌جای آن باید با روحیه‌ای تقدیرگرایانه تسلیم زندگی فقیرانه خود شوند (لوئیس، ۱۳۵۳؛ لابن، ۱۳۵۹).

۳-۲-۲ رویکرد موقعیت‌محور به فقر^۱

این رویکرد توسط هربرت گینز^۲ در سال ۱۹۷۲ و ویلیام جولیسن ویلسون^۳ در سال ۱۹۸۷ مطرح شده است. این نظریه فقر را نه ناشی از نقص فردی یا فرهنگی، بلکه به عنوان محصولی از موقعیت‌ها و شرایط عینی و بیرونی زندگی افراد فقیر تحلیل می‌کند. بر اساس این دیدگاه، سبک زندگی، ارزش‌ها و اولویت‌های فقرا نه از روی انتخاب آزاد یا تفاوت‌های ذاتی، بلکه در پاسخ به محدودیت‌هایی واقعی شکل می‌گیرند که ناشی از کمبود منابع، نابرابری فرصت‌ها و فشارهای اجتماعی و اقتصادی هستند. این نظریه با تأکید بر زمینه‌مندی اجتماعی رفتار فقرا، تلاش می‌کند از برجسب‌زنی منفی پرهیز کند و نگاه جامعه را از سرزنش فقرا به سوی تغییر ساختارهای نابرابر سوق دهد. در نهایت، این نظریه مدعی است رفتارهای فقرا را باید بر اساس واکنش واقع‌بینانه آنها به موقعیت خود ارزیابی کرد که شامل فقر، ناامنی شغلی و کمبود احراز فرصت‌های زندگی می‌شود (شیانی، ۱۳۸۴).

۴-۲-۲ نظریه نهادی فقر

عجم اوغلو^۴ و رابینسون^۵ معتقد هستند علت فقر نوع نهادهای اقتصادی و سیاسی موجود در یک جامعه است؛ به این صورت که اگر از نوع فراگیر باشند، کاهش فقر و رفاه اجتماعی را برای شهروندان به دنبال خواهند داشت؛ اما اگر از نوع استثماری باشند، پیامدی جز افزایش فقر و محرومیت ندارند. از دید این پژوهشگران، نهادها قوانین بازی یا قیدهایی هستند که از جانب نوع بشر به منظور تنظیم روابط متقابل انسان‌ها وضع شده‌اند. در نتیجه، نهادها سبب ساختارمند شدن انگیزه‌های نهفته در مبادلات سیاسی و اقتصادی می‌شوند که دارای سه وظیفه اصلی هدایت اطلاعات درباره بازار، کالاها و مشتریان، تعریف حقوق مالکیت و قراردادها و افزایش یا کاهش رقابت و انگیزه کنشگران می‌شوند. همچنین، آنها باور دارند نهادهای سیاسی فراگیر دارای میزانی مناسب از تمرکز و کثرت‌گرایی هستند که آنان را

^۱ نظریه موقعیت‌محور به فقر یا نظریه وابسته به زمینه درباره فقر عبارت‌هایی بهتر برای نظریه موقعیتی فقر هستند. این نظریه دیدگاهی است که فقدان منابع و فرصت‌های انطباق با شیوه‌های طبقه متوسط را عامل تفاوت رفتار فقرا قلمداد می‌کند.

^۲ Herbert Gans

^۳ William Julius Wilson

^۴ Acemoglu

^۵ Robinson

قادر می‌سازد تا ضامن حفظ نظم و قانون، پشتیبان فعالیت‌های اقتصادی و تجارت، تأمین‌کننده امنیت و خدمات عمومی برای شهروندان باشند. در مقابل، نهادهای اقتصادی استثماری برای بهره‌مندی گروهی کوچک، منابع اکثریت را تصرف می‌کنند، برای ورود به بازار موانعی را ایجاد می‌کنند و کارکرد بازار را مختل می‌کنند؛ در کنار آنکه نهادهای سیاسی استثماری قدرت را در اختیار گروهی اندک از فرادستان قرار می‌دهند و موانع کمی برای اعمال قدرت آنها در نظر می‌گیرند (عجم اغلو و رابینسون، ۱۳۹۸).

۵-۲-۲ نظریه ساختاری

کارل مارکس^۱ و پیر بوردیو^۲ نظریه‌پردازان این رویکرد هستند. ساختارگراها معتقد هستند تبیین فقر از طریق درک نیروهایی خارج از کنترل فرد، یعنی تضادهای گروهی و منابع نابرابر قدرت سیاسی و اقتصادی در یک جامعه محقق می‌شود که به نابرابری و قشربندی اجتماعی دامن می‌زنند. به بیان دیگر، این رویکرد تقسیم جامعه به دو گروه شهروند درجه اول و درجه دوم از طریق عملکرد معیوب خرده‌نظام‌های اقتصادی و سیاسی با توزیع نابرابر فرصت‌ها و منابع، نابرابری حقوقی-قانونی و خرده‌نظام‌های اجتماعی و فرهنگی با تثبیت الگوهای فرهنگی-اجتماعی و حمایت از گروه مسلط را به عنوان منبع فقر در نظر می‌گیرد. حامیان این دیدگاه اصرار می‌ورزند که برای برطرف‌شدن فقر باید برنامه‌های ساختاری تدوین شوند که نشان دهند چگونه افراد مشاغل بهتر پیدا کنند، چگونه مدارس را برای فقرا تجهیز کرد، توزیع درآمد را چگونه همسان‌سازی کرد، تعصبات تبعیض‌آمیز در حیطه مسکن، بانکداری، آموزش و استخدام را چگونه دگرگون کرد و چگونه مشارکت سیاسی متوازن را برای فقرا فراهم کرد (حمیدیان، ۱۳۹۶).

۶-۲-۲ نظریه ساخت یابی

بنیان‌گذار این نظریه آنتونی گیدنز^۳ است. نظریه ساخت یابی در خصوص مطالعه فقر بر این فرضیه استوار است که عاملیت گروه‌های مختلف به میانجی‌گری ساختار محقق می‌شود یا توسط آن با محدودیت‌ها و فشارهایی روبه‌رو می‌شود. همچنین، عاملیت نیز به نوبه خود ساختار را متأثر می‌کند؛ بنابراین، می‌توان چرایی فقر را در علل قابل کنترل و غیرقابل کنترل توسط فقرا جست‌وجو کرد. این نظریه دیدگاهی نسبی به فقر دارد، زیرا مدعی است در طی زمان امکان آن وجود دارد که افرادی از چرخه فقر خارج و عده‌ای دیگر در درون آن گرفتار شوند و فقر مزمن فقط برای تعدادی از فقرا به سبب شرایط فردی و محدودیت‌های ساختاری رخ می‌دهد نه تمامی فقرا. به بیان دیگر، این نظریه بر تعامل دوسویه میان ساختارهای اجتماعی و کنش‌های فردی در شکل‌گیری و بازتولید فقر تأکید دارد. بنابراین، فقر نتیجه فرایندی پیچیده از تعامل میان عاملیت فردی و شرایط ساختاری است و تحلیل آن مستلزم توجه هم‌زمان به محدودیت‌های بیرونی و ظرفیت‌های کنش‌گرانه افراد فقیر است (پرهام، ۱۳۹۷).

۷-۲-۲ کمیابی

مولایتین^۴ و شفیر^۵ اظهار می‌دارند آنچه موجب فقر می‌شود نه قابلیت‌های ناچیز ذهنی فقرا و ناتوانی آنها در اخذ تصمیم‌های عقلایی، بلکه محصول تأثیری است که فقر به مثابه کمیابی مالی بر ذهن فقرا می‌گذارد. به بیان دیگر، آنها باور دارند فقرا از آن نظر که یک بودجه همیشه محدود دارند و برای تأمین نیازهای اولیه در مضیقه هستند، کمیابی را به عنوان تجربه‌ای استرس‌آفرین احساس می‌کنند. کمیابی از طریق تسخیر تفکر و توجه و تحمیل خود بر ذهن فرد مبتلا و کاهش پهنای باند افراد، یعنی ظرفیت محاسباتی، توانایی در توجه، اتخاذ

¹ Karl Marx

² Pierre Bourdieu

³ Anthony Giddens

⁴ Mullainathan

⁵ Shafir

تصمیم‌های مناسب، پیگیری برنامه‌ها و مقاومت در برابر وسوسه‌ها، مانع بروز استعدادها و توانایی‌های فرد می‌شود، وی را وادار به تمرکز تک‌بعدی روی مدیریت کمیابی موجود می‌کند و ظرفیت کمتری را برای تمرکز بر بخش‌های دیگر زندگی که حائز اهمیت هستند، باقی می‌گذارد. پیامد نهایی این فرایند برای فقرا چیزی جز زندگی در دام کمیابی و تداوم فقر نیست (مولایتین و شفیر، ۱۴۰۱).

۲-۲-۸ پیوندهای ضعیف

این مفهوم که نخستین بار توسط گرانووتر^۱ در سال ۱۹۷۳ اشاعه یافت، روابط اجتماعی را به دو دسته پیوندهای نیرومند میان افرادی که با یکدیگر روابط نزدیک و دائمی دارند و پیوندهای سست بین افرادی که دارای روابط دور و موقتی با هم هستند، تقسیم می‌کند. برخلاف دیگر جامعه‌شناسان که ارزشی اندک برای پیوندهای ضعیف قائل هستند، گرانووتر بر اهمیت پیوندهای سست اصرار می‌ورزد، تا آنجا که فقدان پیوندهای ضعیف در یک گروه را زمینه‌ساز نابودی آن گروه قلمداد می‌کند؛ زیرا این پیوندها ایجاد پلی ارتباطی میان گروه با دنیای خارج از خود، اطلاعات جدید و بالقوه ارزشمند درباره مسائل گوناگون، فرصت‌های تحرک و افزایش همبستگی و هماهنگی گروهی را به ارمغان می‌آورند و گروه را از انزوای متلاشی‌شدن و دانش محدود رهایی می‌بخشند. بر اساس این انگاره، می‌توان اظهار کرد علت فقر افراد کم‌برخوردار جدایی‌گزینی و ناتوانی آنها از برقراری پیوندهای سست با افرادی از طبقات متوسط و بالا است که باعث منزوی شدن فقرا در یک گروه بسیار درهم‌بافته، بی‌اطلاعی آنان از وقایع رخ داده در گروه‌های دیگر و ادغام‌نشدنشان در جامعه گسترده‌تر می‌شود و امکان هرگونه تحرک و اکتساب دانش نوین درباره موضوع‌های مختلف که منجر به بهبود وضعیت زندگی آنان شود را از ایشان سلب کرده است (Granovetter, 1983).

۲-۲-۹ طرد اجتماعی

این ایده توسط رنه لنوار^۲ در سال ۱۹۷۴ و روث لیستر^۳ در سال ۲۰۰۴ مطرح شده است. فقر و طرد اجتماعی پدیده‌هایی درهم‌آمیخته هستند؛ به این صورت که وقتی مردم دچار فقر می‌شوند، به لحاظ اجتماعی گوشه‌گیر می‌شوند و طرد اجتماعی به میانجی‌گری نهادهای بازتولیدکننده‌اش موجب تشدید فقر می‌شود. این مفهوم مدعی است فقرا طرد را به صورت اقتصادی-ساختاری و اجتماعی-فرهنگی تجربه می‌کنند. منظور از طرد اقتصادی-ساختاری این است که فقر مردم را از منابع و کالاهای مادی که معطوف به برطرف کردن نیازهای اساسی آنها هستند، منع می‌کند و حقوق اجتماعی آنها مانند دسترسی به خدمات دولتی یا نیمه‌دولتی نادیده گرفته می‌شوند. طرد اجتماعی-فرهنگی به این معناست که فقرا در شبکه‌های اجتماعی رسمی و غیررسمی مشارکت نمی‌کنند و از هنجارها و ارزش‌های اساسی که شهروندی اجتماعی آنها را تضمین می‌کند، پیروی نمی‌کنند. این نظریه، فقدان قدرت و ثروت، بدنامی فقر، بدنامی محل زندگی، ضعف جسمانی، رفتارهای خارج از هنجارهای اجتماع و تبعیض را به عنوان بنیان‌های اساسی طرد اجتماعی فقرا برمی‌شمارد (فیروزآبادی و صادقی، ۱۳۹۲).

۲-۲-۱۰ فقر چندبعدی

این اصطلاح از نظریه‌های آمارتیا سن^۴ و سابینا آلکایر^۵ نشئت گرفته است و فقر را فراتر از حوزه اقتصاد در نظر می‌گیرد و انسان‌های فقیر را افرادی فاقد کالاها و خدمات و منابع لازم برای کسب انواع رژیم غذایی، دستیابی به سلامت و آموزش، مشارکت در

¹ Granvotter

² René Lenoir

³ Ruth Lister

⁴ Amartya Sen

⁵ Sabina Alkire

فعالیت‌ها و داشتن استانداردهای متعارف زندگی در جامعه خودشان در نظر می‌گیرد که سوء تغذیه، مرگ‌ومیر زیاد کودکان، بازماندگی کودکان از تحصیل، دشواری در تهیه آب آشامیدنی سالم، دفع غیر بهداشتی فاضلاب، عدم استفاده از سوخت مناسب برای پخت‌وپز، عدم دسترسی به برق، نداشتن کف‌پوش در خانه و عدم مالکیت بر کالاهای مصرفی مانند تلویزیون، یخچال و ماشین در میان آنها دیده می‌شوند. افراد فقیر ممکن است به آب آشامیدنی سالم، سوخت تمیز برای پخت‌وپز، برق، خدمات فاضلاب بهداشتی، و امکانات ارتباطی یا رفاهی مانند تلویزیون یا یخچال دسترسی نداشته باشند. این محرومیت‌ها به صورت هم‌زمان و درهم‌تنیده عمل می‌کنند و موجب بازتولید فقر در نسل‌های بعدی می‌شوند. شاخص‌های فقر چندبعدی، برخلاف شاخص‌های صرفاً اقتصادی، تلاش می‌کنند تا تجربه واقعی زندگی در فقر را درک‌پذیرتر کنند. این دیدگاه سیاست‌گذاران را به سمت راه‌حل‌هایی جامع و انسانی برای کاهش فقر سوق می‌دهد (فطرس و قدسی، ۱۳۹۳).

۱۱-۲-۲ شانس زندگی

ماکس وبر^۱ این مفهوم را اولین بار درباره قشر بندی اجتماعی مطرح کرد. وی استدلال می‌کند آنچه موجبات فقر را در یک جامعه فراهم می‌کند، نابرابری شهروندان جامعه در قدرت، دارایی و منزلت است که در تعلق به طبقه اجتماعی، گروه منزلتی و وابستگی سیاسی ریشه دارد. از دیدگاه وبر، عضویت فرد در طبقه اجتماعی، گروه منزلتی و حزب سیاسی خاص، انتخاب‌های زندگی فرد یعنی رفتارهای خودخواسته و فرصت‌ها و احتمالات ساختاری برای پیشرفت را در سیر زندگی آن شخص مبرهن می‌کند و بر میزان آزادی و محدودیت ساختاری افراد عضو در کسب زندگی مطلوب و تأمین نیازها تأثیر می‌گذارد. این انگاره بیان می‌کند افراد فقیر به دلیل عضویت در طبقه اجتماعی و جایگاه منزلتی نازل، توانایی دسترسی به منابع مهم اجتماعی مانند سلامتی، آموزش، خوراک، پوشاک و مسکن را ندارند و با محدودیت‌های ساختاری عدیده‌ای در راستای ارتقای زندگی خویش مواجه می‌شوند. همچنین، به دلیل دسترسی محدود این جمعیت به سلامت و رژیم غذایی نامناسب، مراقبت‌های پزشکی ناکافی، نبود آموزش در زمینه سلامت و مواجهه بیشتر با جرائم خشونت‌آمیز نرخ مرگ‌ومیر، به ویژه مرگ‌ومیر نوزادان و نرخ ابتلا به بیماری‌هایی همچون بیماری ریه، دیابت، التهاب مفاصل و بیماری قلبی، در میان جمعیت‌های کم‌درآمد زیاد است و در مواقع بحرانی شانس کمتری برای بقا دارند (Weber, 2007).

تمام این رویکردها و مفاهیم چشم‌اندازهایی راجع به منشأ و تداوم فقر ارائه می‌دهند. برخلاف دیدگاه‌های فردمحور مانند نظریه «سرزنش فقرا» و «فرهنگ فقر» که فقر را نتیجه ویژگی‌های شخصی، اخلاقی یا فرهنگی افراد فقیر می‌دانند و عمدتاً بر مسئولیت فردی و سبک زندگی فقرا تأکید دارند و گرایش به برجسب‌زنی منفی دارند، دیدگاه‌های ساختارمحور همچون نظریه‌های «ساختاری»، «نهادی» و «رویکرد موقعیت‌محور» قرار دارند که ریشه فقر را در ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و نهادی می‌بینند و از دیدگاه این بینش‌ها، فقر پیامد نابرابری‌های سیستماتیک و محرومیت ساختاری است، نه انتخاب‌های فردی. همچنین، جدیدترین رویکرد به فقر دیدگاه‌های تعاملی و ترکیبی مانند نظریه «ساخت‌یابی» گیدنز است که تلاش می‌کند تعامل میان عاملیت فردی و ساختارهای اجتماعی را در شکل‌گیری فقر نشان دهد و این نظریه‌ها از دوگانه‌سازی فرد/ساختار پرهیز می‌کنند و تحلیل چندسطحی از فقر ارائه می‌دهند.

در سطح مفاهیم نظری، کلیدواژه‌هایی همچون کمیابی، طرد اجتماعی، شانس زندگی، فقر چندبعدی و پیوندهای ضعیف چارچوب‌هایی مکمل برای فهم تجربی‌تر و چندلایه‌تر فقر فراهم می‌کنند. این مفاهیم نشان می‌دهند فقر صرفاً به عنوان نبود درآمد یا امکانات مادی قابل فهم نیست، بلکه وضعیتی چندوجهی، بینافردی و درهم‌تنیده است که به ساحت‌هایی همچون روابط اجتماعی، مشارکت اجتماعی، سلامت روانی، ادراک از خود، فرصت‌های زندگی و احساس تعلق گسترش می‌یابد.

¹ Marx Weber

در مجموع، رویکردهای نوین به فقر از تبیین‌های ساده‌انگارانه فاصله گرفته‌اند و خواستار تحلیل هم‌زمان عوامل خرد و کلان در فهم و برطرف کردن این پدیده هستند.

۳- روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با روش کیفی از نوع تحلیل مضمون انجام شده است. میدان پژوهش شامل دو گروه از مشارکت‌کنندگان است: نخست، داوطلبان فعال در سازمان‌های مردم‌نهاد فقرزدا در شهر تهران؛ و دوم، خانواده‌های فقیر شامل کودکان، زنان و مردانی که از مددجویان این سازمان‌ها و ساکن شهر تهران هستند. برای شناسایی و دسترسی به نمونه‌های پژوهش در بخش داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد، از نمونه‌گیری هدفمند و تکنیک گلوله‌برفی استفاده شده است؛ به این صورت که پژوهشگر به واسطه شبکه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام با افراد مطلع از سازمان‌های مردم‌نهاد فقرزدا موجود در استان تهران آشنایی پیدا کرد و سپس از طریق آنها، این سازمان‌ها و داوطلبان فعال آنها را شناسایی کرد. سپس، با در نظر گرفتن معیارهایی مانند فعالیت در حوزه معیشتی، گستردگی شمول خدمات، سابقه فعالیت، رضایت و آمادگی داوطلبان برای مصاحبه و حضور در شهر تهران، سه سازمان مردم‌نهاد زنجیره عشق و امید، جمعیت همیاران استان تهران و انجمن کودک پویش به عنوان نمونه انتخاب شدند. هر داوطلبی که با وی مصاحبه شد، داوطلبان بعدی و سازمان‌های مردم‌نهاد فقرزدا دیگر در شهر تهران را به پژوهشگر معرفی کرد. در مجموع، پژوهشگر وقتی به اشباع نظری رسید و دیگر داده جدیدی در مصاحبه‌ها پیدا نشد، گرفتن مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته را با ۱۴ داوطلب به پایان رساند. این مصاحبه‌ها به شکل مجازی از طریق پیام‌رسان‌ها و حضوری در منزل، محل کار و مکان سمن‌ها با بازه زمانی ۴۰ دقیقه تا ۲ ساعت انجام شدند. پژوهش در بازه زمانی زمستان ۱۴۰۱ تا اواسط بهار ۱۴۰۲ انجام شده است.

روش نمونه‌گیری در بخش افراد فقیر نیز به شکل هدفمند و با تکنیک گلوله‌برفی انجام شد. ابتدا داوطلبان مشارکت‌کننده در پژوهش نخستین افراد فقیر را که مددجویان بودند به پژوهشگر معرفی کردند و بعد از گرفتن اولین و دومین مصاحبه، خود افراد فقیر باعث آشنایی پژوهشگر با مشارکت‌کنندگان در پژوهش شدند. سپس، پژوهشگر مصاحبه‌هایی نیمه‌ساختاریافته را به صورت تلفنی و به شکل حضوری در محل زندگی و محل کار آنها انجام داد که بین ۵۰ دقیقه تا دو ساعت به طول انجامیدند. پژوهشگر در این بخش ۱۰ مصاحبه با افراد فقیر انجام داد که پس از پایان این مصاحبه‌ها، در مصاحبه‌های بعدی داده جدیدی به دست نیامد؛ بنابراین، پژوهشگر به اشباع نظری رسید و مصاحبه را با افراد فقیر به اتمام رساند.

به منظور افزایش اعتبار داده‌ها و ارتقای کیفیت آنها، همچنین در راستای تقویت ملاک «مقبولیت»، تلاش شد تا از تنوع در انتخاب نمونه‌ها بهره گرفته شود. برای این منظور، مشارکت‌کنندگانی با تفاوت در جنسیت، سن، سطح تحصیلات و نوع شغل در پژوهش گنجانده شدند تا از سوگیری احتمالی جلوگیری شود و امکان بررسی چندجانبه پرسش‌های پژوهش از منظر دیدگاه‌های گوناگون فراهم شود.

برای افزایش «تأییدپذیری» یافته‌ها و اطمینان از صحت کدگذاری‌ها، تمامی مصاحبه‌ها، کدها و مضامین استخراج‌شده در اختیار چند تن از استادان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی، متخصص در حوزه جامعه‌شناسی فقر و نابرابری، قرار گرفتند. این استادان پس از بررسی، مقوله‌های استخراج‌شده را تأیید کردند.

در راستای تقویت «انتقال‌پذیری» داده‌ها نیز تمام مراحل پژوهش با دقت ثبت و مستندسازی شدند. در مرحله نخست، پژوهشگر با کسب اجازه از مصاحبه‌شوندگان، گفت‌وگوها را ضبط و سپس آنها را از حالت گفتاری به نوشتاری (اجرا) تبدیل کرد. در گام بعد، با مطالعه دقیق متن مصاحبه‌ها، آنها را به جملات کوتاه‌تر تقسیم کرد و برای هر جمله، کدهای اولیه‌ای مرتبط با زبان تخصصی حوزه پژوهش نوشت؛ به این ترتیب، مرحله کدگذاری اولیه انجام شد.

در ادامه، پژوهشگر با تجمع کدهای مشابه، به تحلیلی در سطح بالاتر دست زد و آنها را در قالب مضامین فراگیر و فرعی سازمان‌دهی کرد. این فرایند به کدگذاری ثانویه و استخراج مقوله‌های نهایی پژوهش منجر شد. برخی از کدهایی که در ابتدا در هیچ یک از مضامین نمی‌گنجیدند، پس از بازبینی مجدد یا در چارچوب مضامین موجود قرار گرفتند یا از روند تحلیل کنار گذاشته شدند. در نهایت، به منظور حفاظت از هویت مشارکت‌کنندگان، از بیان نام واقعی آنها خودداری شد و برای هر فرد، کدی اختصاص یافت.

۴- یافته‌های پژوهش: مضامین کشف‌شده

در این بخش، ابتدا دیدگاه داوطلبان نسبت به فقر، شاخص‌ها و علل آن، شخص فقیر و مواجهه با فقر را بررسی کرده و سپس عوامل فقر از نظر افراد فقیر را مورد مذاقه قرار داده‌ایم. در ضمن، داوطلبان را بر اساس پیشینه تحصیلی و سابقه فعالیت داوطلبانه‌شان به دو گروه تقسیم کرده‌ایم: گروه اول شامل داوطلبانی با پیشینه تحصیلی رشته‌های فنی، مدیریت و روان‌شناسی و ... یا با سابقه فعالیت داوطلبانه کمتر می‌شود و گروه دوم داوطلبانی در حال تحصیل/دانش‌آموخته رشته‌های علوم اجتماعی یا با سابقه فعالیت داوطلبانه بیشتر را در بر می‌گیرد.

۱-۴ تصور داوطلبان گروه اول

تله خودساخته فقر

داوطلبان گروه اول که عمومیت دارند، فقر را به مثابه تله‌ای در نظر می‌گیرند که فقر آن را دور خویش تنیده و در دام آن گرفتار شده‌اند. این ذهنیت آنان نسبت به فقر با نظریه «فرهنگ فقر» قرابت دارد که فقر را به مثابه نوعی روش زندگی معرفی می‌کند که مشخصه اقتصادی آن نداشتن جایگاه در آن نظام؛ ویژگی‌های اجتماعی آن عدم عضویت و مشارکت در مؤسسه‌های عمومی و گروه‌های اجتماعی، بی‌اعتمادی نسبت به نهادهای اجتماعی و ناامیدی از کسب توفیق در نظام اجتماعی؛ شاخص‌های روانی آن بی‌ارجی، بی‌اعتباری، درماندگی، متکی‌بودن به دیگران و اعتماد به نفس کم و خصوصیات رفتاری آن اولویت‌دادن به نیازهای جسمی است.

برای مثال، یکی از داوطلبان اظهار می‌دارد:

«بخوام ساده‌تر بگم، فقر در جامعه پایین‌دستی ما به زندانی‌بودن ناآگاهانه از طرف افراد که برای خودشون ایجاد کردن توی رفتارشنون، توی محیطشنون، توی ارتباطشنون با آدم‌ها، توی پول به دست آوردنشون.»

داوطلبان نام‌برده بیشتر به عوامل غیرساختاری فقر اشاره می‌کنند و معتقد هستند کلیدی‌ترین مؤلفه موجد فقر اعتیاد است. سپس، از دیدگاه آنان، ابتلای سرپرست یا یکی از اعضای خانواده به بیماری منجر به فقر می‌شود. بعد از این دو عامل، آنها درگیری و اختلافات در محیط خانواده‌های فقیر، فرار فرزندان از خانه، بزهکاری فقرا و فرزندانشان، وقوع حوادث غیرمنتظره مانند تصادف و مرگ یکی از اعضای خانواده، بی‌سرپرست شدن خانواده به خاطر مرگ یا طلاق و وجود سرپرست بد در خانواده را علل فقر قلمداد می‌کنند. داوطلبی نظر خود درباره دلایل غیرساختاری فقر مانند رخ‌دادن حوادث غیرمترقبه، اعتیاد و مسئله سرپرستی را این‌گونه اعلام می‌کند:

«ولی به سری اتفاقات غیرمنتظره‌ای ممکنه باعث فقر بشن مث تصادف سرپرست خانوار که باعث می‌شه خانواده حقوق و مزایایی نداشته باشن و

فقیر بشن، ممکن هست که اعتیاد باشه یا بی‌سرپرست شدن خانواده به خاطر فوت سرپرست یا طلاق به نظر من می‌تونه علت فقر باشه.»

آنان باور دارند فقرا حامل ویژگی‌ها و مشخصاتی هستند که آنها را در فقر خویش گرفتار کرده‌اند. انسان‌های فقیر بدون اینکه در خصوص هزینه‌های فرزندآوری و نحوه تأمین آن فکر کنند و با وجود اینکه از مهیا کردن مخارج فرزند عاجز هستند، فرزندان زیادی را به دنیا می‌آورند؛ زیرا باور دارند مخارج بچه‌هایشان با به دنیا آمدن آنها فراهم می‌شود. این پندار داوطلبان را می‌توان با نظریه‌های «فرهنگ فقر» که داشتن فرزندان زیاد بدون توجه به تأمین نیازهای گوناگون آنها را به عنوان یکی از جنبه‌های رفتاری فرهنگ فقر در

نظر می‌گیرد و «سرزنش فقرا» که فقر را نتیجه فقدان هوش و انگیزه در فقرا می‌داند که آنها را به سمت رفتارهای غیرعقلانی سوق می‌دهد، تبیین کرد. یا داوطلب دیگری به این مسئله چنین واکنش نشان می‌دهد:

«یعنی انقد آگاهیه کمه و فقر فرهنگی زیاده که با این جمله مامان بزرگای ما که پنجا سال پیش شص سال پیش می‌گفتن که بچه بیاد روزی‌اش میاد

با همین یه جمله دارن پیش میرن و دارن ازدیاد نسل می‌کنن.»

فقرا انسان‌هایی راحت‌طلب و تن‌پرور هستند که هیچ‌گونه تمایلی به کارکردن و ارتقای زندگی خویش ندارند و فقط می‌خواهند بدون هیچ‌گونه کوششی به صورت ماهیانه مواد غذایی و پول دریافت کنند. این پندار داوطلبان را می‌توان با نظریه «سرزنش فقرا» شرح داد که تنبلی و سخت‌کوش نبودن فقرا را مانع رسیدن آنها به مناصبی با منزلت و قدرت بیشتر و احراز مقام اجتماعی مطلوب در جامعه قلمداد می‌کند. داوطلب کد ۱ درج‌ازدن و تلاش نکردن فقرا را به این صورت بیان می‌کند:

«اینا تنبلم هستن یعنی در عین حال که نیاز دارن، آدمای تن‌پروریان یعنی نمی‌تونن یه همتی بکنن یا انگیزه‌ای ندارن.»

در زندگی فقرا، گویا آثر نیازهای روزمره همیشه در حال هشدار است. از دیدگاه داوطلبان، فقرا از آن نظر که در خانواده‌ای متولد می‌شوند که به صورت مداوم دنبال خاموش کردن آثیری هستند، حرکت رو به عقب دارند و دائماً پسرفت می‌کنند. طبق «نظریه کمیابی»، ذهن فقرا به دلیل تجربه استرس‌زای کمبود همیشگی درآمد، فقط بر مدیریت یک‌جانبه مشکلات فعلی، یعنی مهیاسازی نیازهای روزمره تمرکز می‌کند و این تمرکز یک‌جانبه با کاستن از قابلیت‌های ذهنی، آنها را از تأمل در خصوص دیگر مسائل بااهمیت زندگی بازمی‌دارد. داوطلبی نظر خود را این‌گونه بیان می‌کند:

«قشر مددجو احساس می‌کنم به کار به عنوان بهترین وسیله برا بقا فکر نمی‌کنه و این فک می‌کنه همین الان یخچالم جور بشه همین الان یه میوه‌ای من بخورم. خب همین الان خوردی فردا چی بخوری تو نیاز داری کار کنی و یه پولی دربیاری که فردا میوه رو بخوری ولی حقم دارنا انقدر به خطر افتاده این بقا. فک کن یه آثیری تو زندگی‌ات داره به صدا درمی‌آد، فقط می‌خوای حل کنی بره زندگی مددجوی ما اینه. ولی کلن به فکر رفع اصولی مشکلات نیستن چون تو زندگی‌شون امید و انگیزه‌ای و هدفی نیس، پس اقدامی ام نیس.»

فقرا افرادی فاقد انگیزه و هدف هستند، اراده‌ای برای ثروتمند شدن، درآمدزایی و خروج از شرایط فقر ندارند و باور غالب آنها این است که نمی‌توانند مستقل شوند و به جایگاهی حداقلی در جامعه دست یابند. همچنین، بیش از حد بر ناتوانی خویش تأکید دارند و درست به این دلیل انتخاب‌های آنان عقلانی نیست، توانایی رشد ندارند، فاقد قدرت تغییر وضعیتشان هستند، نمی‌توانند مشکلات خود را حل کنند و تعهدات و مسئولیت خود را در برابر دیگران انجام نمی‌دهند. فاقد قدرت جبران شکست‌های متحمل شده در زندگی هستند، زیرا عزت نفس و اعتماد به نفس کمی دارند. آنان احساس می‌کنند بی‌ارزش هستند، بی‌لیاقت هستند، دوست‌داشتنی نیستند و همه آنها را رنج می‌دهد. یکی از داوطلبان در این باره می‌گوید:

«ولی بعضیا که نمی‌خواستن شرایطشون هیچ فرقی نمی‌کرد دنبال این بودن که بشینن یکی یه کمکی بهشون بکنه، ماه به ماه بهشون یه پولی بده، یه ارزاقی بهشون بدن در کنارش من فقر آگاهی و فقر فرهنگی رو دیدم اینکه خودشون دوست ندارن که آگاه بشن و به یه سمتی بیان که شرایطشون چه شرایط مالی یا شرایط فرهنگی‌شون تغییر کنه از این طرز فکر که همیشه باید دستشون جلو دیگران دراز باشه، اینکه خودشون هیچ وقت نمی‌تونن به یه جایگاه حداقلی برسن و دستشون تو جیب خودشون بره.»

انسان‌های فقیر ارتباط اجتماعی ضعیفی دارند، شبکه ارتباطی آنان محدود به اجتماع فقر است، در برقرارکردن ارتباط و صحبت کردن با افرادی از طبقات دیگر دچار مشکل هستند و از حضور در فعالیت‌های اجتماعی سر باز می‌زنند. مفهوم «پیوندهای ضعیف» عامل فقر و بی‌بهرگی انسان‌های نیازمند از فرصت‌های تحرک اجتماعی و احراز اطلاعات ارزشمند در خصوص مسائل مهم زندگی را عدم توانمندی آنان برای برقراری ارتباط با طبقات متوسط و بالای جامعه قلمداد می‌کند. داوطلبی در این باره می‌گوید:

«الان فک می‌کنم که آدما باید انقدر خودشونو رشد بدن که تو جامعه بتونن رفت‌وآمد کنن و با چهار نفر بتونن حرف بزنین. ارتباطات خیلی مهمه اینکه بتونی در حد معمولی با آدما صحبت کنی. خیلی از آدمایی که بهشون می‌گیم دچار فقر شدن توانایی برقراری اون ارتباط رو ندارن.»

به گمان داوطلبان، انسان‌های فقیر فاقد سرمایه‌های فرهنگی هستند، آنان با آداب معاشرت و مهارت‌های زندگی مانند درست

صحبت کردن، احترام گذاشتن به حقوق دیگران و روش صحیح فرزندپروری آشنایی ندارند، سطح تحصیلات آنها پایین است که منجر به عقب افتادگی‌شان در زندگی می‌شود و استعدادهای آموزشی، ورزشی و هنری کودکان فقیر شکوفا نمی‌شوند. داوطلبی این فقدان را به این صورت خاطرنشان می‌کند:

«وقتی می‌بینی اون آموزشایی که لازمه برای ادامه زندگی اش نداره می‌گیم از لحاظ فرهنگی فقر داره. کلن همه آموزشها چه آموزشایی که تو مدرسه می‌بینیم برای سوادداشتن چه آموزشایی که برا فرزندپروری لازمه برای خانواده آموزشایی که باید قبل از ازدواج دید یا همون مهارت‌های زندگی که لازمه داشته باشن می‌دونیم حتی نمی‌دونه چطور با فرزندش ارتباط برقرار کنه یا طرز صحبت کردن بلد نیس».

این داوطلبان بیان می‌کنند فقرا افرادی هستند که درصد فریب‌دادن اعضای سازمان‌های مردم‌نهاد و سوءاستفاده از منابع آنها برای گرفتن کمک از آنها بدون انجام هیچ‌گونه تلاشی هستند. داوطلبی این حيله‌گری را این‌گونه بیان می‌کند:

«خیلیا فقیرنما بودن یعنی نیازمند اون کمکه بودن فقط، به چیزی می‌خواستن بگیرن برن سراغ نفر بعدی».

داوطلبان مزبور اظهار می‌دارند فقرا به آنها بدبین هستند؛ به این شکل که داوطلبان را پس می‌زنند، با جواب‌ندادن تلفن داوطلبان بی‌علاقگی خویش را نسبت به اقدامات آنها نشان می‌دهند و خدمات سازمان‌های مردم‌نهاد را بیهوده ارزیابی می‌کنند. داوطلبی این بی‌اعتمادی را این‌گونه توضیح می‌دهد:

«مددجو ما رو به دنیای دیگه می‌دیدن با توجه به خیریه‌ها و اتفاقاتی که روبه‌روشون می‌دیدن، ما رو پس می‌زدن. این عدم باور ذهنی توشون باعث می‌شد فکر کنن این کارا الکیه».

بسیاری از اوقات، این گروه از داوطلبان در ارتباط با فقرا آنها را به خاطر فقرشان سرزنش می‌کنند و خود، اتهاماتی را به فقرا نسبت می‌دهند؛ مانند اینکه فقر آنها را نتیجه کارهای ناپسند پیشین یا ایمان ضعیفشان می‌دانستند. این اتهام‌زنی در گفتار داوطلبی به این شکل نمود پیدا می‌کند:

«من به وقتی با خودم فک می‌کنم که فقر نتیجه کاراییه که آدم می‌کنن یعنی کارمای اون کاری که قبلاً کردن ممکنه به جایی توی زندگیشون بهشون برگرده. آدمی که خیلی ادعاش می‌شه زرنکه خیلی جاها ممکنه حق اینو اونو خورده باشه ولی به جاهایی یهو براش به جوری پیش میاد که انگار کارمای کارشه».

در **جدول ۱** تم‌های مربوط به تصور گروه اول داوطلبان از فقر، شاخص‌های فقر و علل فقر آورده شده و در **جدول ۲** تم‌های مرتبط با تصور این گروه از داوطلبان از شخص فقیر و مواجهه اجتماعی با فقرا بیان شده است.

جدول ۱. تصور گروه اول داوطلبان از فقر، شاخص‌های فقر و علل فقر: تم‌های فراگیر

Table 1. Perception of Poverty, Indicators of Poverty, and Causes of Poverty among Group One Volunteers: Global Themes

تصور از علل فقر	تصور از شاخص‌های فقر	تصور از فقر
اعتیاد	عدم وجود وسایلی برای برطرف کردن نیازهای اولیه	فقر به مثابه تلۀ ساخته شده
	خردشدن عزت‌نفس برای تأمین وعده غذایی، جایی برای خوابیدن و لباس	
بیماری	نداشتن نان و ماست	
چالش‌های خانوادگی	محرومیت از کفش و لباس مناسب برای بیرون رفتن از خانه	
بزهکاری	درآمد کم فقرا	
مصیبت‌ها	مشکل مسکن فقرا	
مسئله سرپرستی	مستأجر بودن فقرا	

جدول ۲. تصور گروه اول داوطلبان از شخص فقیر و مواجهه با فقرا: تم‌های فراگیر

Table 2. Perception of the Poor and Attitudes Toward the Poor among Group One Volunteers: Global Themes

تصور از شخص فقیر	تصور از مواجهه اجتماعی با فقرا
فرزندآوری بی‌قاعده	اتهام‌زنی
تنبل‌انگاری	
فقرای ناتوان	
گرفتار در آژیر نیازهای روزمره	
شبکه‌های اجتماعی تضعیف‌شده	
فقدان سرمایه‌های فرهنگی	
فرب‌کاری	
بی‌اعتمادی به داوطلبان	

۲-۴ تصور داوطلبان گروه دوم

فقر به مثابه پدیده‌ای چندبُعدی، ساختاری و پردکننده

برخلاف گروه نخست، وقتی از داوطلبان گروه دوم پرسشی درباره درک آنان از فقر پرسیده شد، این داوطلبان اظهار داشتند فقر موضوعی بغرنج و پیچیده است که فقط بُعد اقتصادی ندارد، بلکه غیر از بُعد اقتصادی، دارای ابعاد گوناگون مانند ابعاد غذایی، آموزشی، مهارتی و فرهنگی است. داوطلب کد ۱۳ نظر خود در این زمینه را به شکل زیر اظهار می‌کند:

«فقر به بُعد اقتصادی داره که می‌تونیم بسنجیم درآمد از یه حدی پایین‌تر باشه و دسترسی به یه سری امکانات نباشه. یه سری بُعداش که خیلی دیده نمی‌شه بحثای فرهنگی هستش، بحث آموزش هستش مثلاً به شکل مشخص تو یه سری محله‌ها ما می‌بینیم که کتابخونه کم هستش یا کودکان فقیر نمی‌تونن به دلیل مشکلات مالی یا نداشتن اوراق هویتی درس بخونن و وارد مدرسه بشن که این باعث فقر فرهنگی می‌شه.»

از دیدگاه این داوطلبان^۱، آنچه زمینه‌ساز فقر در جامعه است، نه جنبه‌های فردی و خانوادگی، بلکه ساختارهای بازتولیدکننده فقر هستند که مانعی اساسی برای ارتقا و رهایی فقرا از وضعیت فقر ایجاد می‌کنند. به بیان دیگر، از نظر آنان، ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی، حکومتی و ناتوانی دولت از برقراری عدالت در ایجاد و تداوم فقر دخیل هستند. این گروه از داوطلبان اظهار می‌دارند بیکاری، تورم بی‌رویه، بی‌ثباتی بازار مسکن، اجاره‌های زیاد، خروج اشخاص از جریان مولد اقتصادی، عدم دریافت حمایت‌های مالی، فقدان شرایط و بسترهای توسعه انسانی از جمله عدم دسترسی به آموزش، اوقات فراغت و شغل مناسب و سیستم دولتی اقتصاد ایران، گسترش فاصله طبقاتی، ضعف مدیریت، عدم توجه دولت به مشکلات فقرا، تلاش نکردن دولت برای برطرف کردن ریشه‌ای مشکلات اقتصادی و مهار تورم، عدم وجود برنامه جامع و مدون برای برطرف کردن مسائل فقرا در میان مسئولان، سوءاستفاده مسئولان از ناآگاهی فقرا و پایمال کردن حقوق آنها و وجود راه‌هایی برای تولید سود و ثروت غیرقانونی با رانت و توجه نکردن حاکمیت به کوشش و تخصص انسان‌ها برای کسب ثروت و سود در ایجاد طبقه فرودست نقشی پررنگ ایفا می‌کنند. همچنین، از دید آنها، دولت با اتخاذ سیاست‌های ضدرفاهی در حوزه گوناگون از جمله اقتصاد، اشتغال و بیمه، ایجاد نظام مالیاتی ناکارآمد و توزیع نابرابر درآمد، منابع طبیعی و انسانی و امکانات رفاهی، دانشگاهی و درمانی در جامعه باعث محرومیت فقرا از حقوق اقتصادی، اجتماعی و شهروندی خویش و عدم دسترسی آنها به زیرساخت‌هایی مانند آموزش و شغل ثابت شده و با بی‌تفاوتی نسبت به رنج و غم فقرا، به گسترش بی‌عدالتی و فقر در جامعه دامن زده است. داوطلب کد ۱۱ در این خصوص بازگو می‌کند:

«گاهی اوقات فرد فقیره چون هلش میدن فقیر بمونه چون منافع منه سرمایه‌دار در فقیر نگه‌داشتن آدماش و هیچ‌وقت از من نمی‌پرسن چرا؟»

^۱ در قسمت‌های پیشین راجع به بسترهای فکری چنین داوطلبانی توضیح داده شده است.

هیچ‌وقت از من نمی‌پرسن به چه علت؟ و من می‌تونم به کسب سود بدون نظم و انضباطم ادامه بدم. من فک می‌کنم وقتی سرمایه‌ای در جامعه‌ای وجود داره متعلق به همس، وقتی اون درس تقسیم نشه نتیجه‌اش فقر می‌شه مثلاً کشور خودمونو در نظر بگیرم. چرا باید یه استان از هرگونه امکانات دانشگاهی، درمانی، تفریحی محروم باشه؟ داشتن سینما، داشتن کتابخونه، داشتن پارک و امکانات تفریحی حق همه آدماس، چرا باید یه جا متمرکز باشه و یه جا نباشه؟ اگه بخوایم خیلی خوشبینانه دلیلشو بگیریم می‌گیم ضعف مدیریت.»

از دید گروه دوم داوطلبان، علائم فقر علاوه بر ناتوانی در تأمین نیازهای اولیه (خوراک، پوشاک و مسکن) و درآمد ناچیز شامل اشتغال به کارهای سطح پایین، بیکاری، عدم بهره‌مندی از درآمد ثابت، نداشتن مهارت، زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی، محرومیت از آموزش به دلیل مشکلات مالی یا فقدان اوراق هویتی و عدم دسترسی به خدمات بهداشتی-درمانی و خدمات رفاهی از جمله کتابخانه و مدرسه با امکانات مناسب می‌شوند. این مطالب در بیان داوطلب کد ۱۲ این‌گونه نمایان می‌شود:

«فقر کساییان که توی یه منطقه حاشیه‌ای زندگی می‌کنن و خیلیاشون ام نه از نظر شغلی بیمه دارن نه بیمه سلامت و اگه یکی از اعضای خانواده بیماری بگیره باعث می‌شه اون فقره شدیدتر بشه.»

داوطلبانی که در رشته‌هایی از جمله علوم اجتماعی در سازمان‌ها مشغول به فعالیت بودند و سابقه فعالیت داوطلبانه‌شان بیشتر بود، دیدگاهی ضدفرهنگ فقر دارند. آنان باور دارند فقر به این خاطر که می‌خواهند یک زندگی آبرومندانه داشته باشند، افرادی منفعل نیستند، بلکه تلاش می‌کنند تا با یافتن شغل و کارکردن وضعیت مالی خود را بهبود بخشند و مستقل شوند. همچنین، برخلاف نگرش غالب، انسان‌های فقیر از آداب اجتماعی سر در می‌آورند و در تعاملات خویش آن را به کار می‌گیرند. داوطلب کد ۱۵ دیدگاه خود را این‌گونه بیان می‌کند:

«وقتی وارد این کار شدم فهمیدم فقر خیلی عزت‌نفس دارن به طوری که خیلیاشون نمی‌خواستن شناخته بشن و خودشون دوست دارن که مستقل بشن و یه گوشه کار رو بگیرن وقتی که بچه‌هاشون بزرگ می‌شن یا بیماراشون شفا پیدا می‌کنه میرن کار می‌کنن و دیگه خودشون نمی‌خوان از کمکای ما استفاده کنن یا میزان درخواستشون برا کمک کمتر می‌شه.»

آنها معتقد هستند گاهی دیگران غیرفقیر افکار بدی را نسبت به فقر در سر می‌پرورانند و زمانی هم نگاه منفی جامعه به انسان‌های فقیر و رفتارهای نامناسب طبقات بالا و متوسط با فقر منجر به راندن و دورکردن آنها از ساحت اجتماع شده است. ایشان نقل می‌کردند خانواده‌های غیرفقیر به دلیل ناقل بیماری دانستن فقرا، متفاوت‌انگاشتن فرهنگ آنان و ترس از ایجاد تغییرات رفتاری در کودکانشان بر اثر معاشرت با کودکان فقیر خواستار اخراج دانش‌آموزان فقیر از مدرسه بودند. داوطلب کد ۱۴ به اتهاماتی که دیگران غیرفقیر به فقر می‌زنند، این‌گونه اشاره می‌کند:

«تو کلاس اگه بچه‌ها بفهمن کسی فقیره اصن حاضر نیستن کنار دستش بشینن چون فک می‌کنن که این افراد ناقل بیماری ممکنه باشن یا مریضی رو منتقل کنن توی مدرسه. از طرفی خانواده‌ها به مدرسه فشار می‌آوردن که این دانش‌آموز رو از مدرسه بیرون کنن چون سطح فرهنگی خانواده فقراتفاوتیه، می‌گفتن بچه‌های ما دارن آسیب می‌بینن و ممکنه بچه‌های ما هم بزهکار بشن.»

از نظر داوطلبان یادشده، فقر به دلیل تفاوت‌هایشان با سایر اقشار جامعه در اجتماعات دیگر پذیرفته نمی‌شوند؛ آنها به این دلیل که اعتباری در جامعه ندارند بیشتر از دیگران غیرفقیر مورد سوءاستفاده قرار می‌گیرند. آنها در محیط‌های تحصیلی و شغلی با نگاه‌های از بالا به پایین طبقات بالا و متوسط روبه‌رو می‌شوند و در نتیجه همین رویارویی و رفتارهای ناشایست افراد متعلق به طبقه بالا و متوسط با افرادی از طبقه پایین، آنان از دوران کودکی تا بزرگسالی احساس دیگری‌بودن را تجربه می‌کنند. افزون بر این، داوطلبان معتقد هستند جامعه نگاهی منفی و بی‌تفاوت‌مآبانه به فقر دارد؛ زیرا تلقی از فقر در جامعه این است که آنها فقط می‌توانند بزهکار یا کارگر باشند نه انسان‌های معمولی و موفق. در نتیجه، این نگرش باعث می‌شود تا فقر از فرصت‌های شغلی محروم شوند، به‌سختی در سازمان‌ها استخدام شوند و دانش‌آموزان غیرفقیر تمایل به نشستن در کنار دانش‌آموزان فقیر نداشته باشند. داوطلب کد ۱۳ نحوه طردشدن فقر از جامعه را به این شکل توصیف می‌کند:

«چیزی که من در این سال‌ها خیلی باهاش مواجه شدم ترس و نگرانی گروه‌های فرودست از عدم پذیرش توی اجتماعاتی غیر از خودشون بود که از کودکی تا دانشگاه و مشاغل که بهش وارد می‌شن این دیگری‌بودن رو احساس می‌کنن. مثلاً یکیش این بود که وقتی این افراد برای شغل یا تحصیل

به مناطق متمول‌تری از شهر رفت‌وآمد می‌کنن آدمایی از طبقات متوسط یا بالا احساس برتری طبقاتی می‌کنن و با اینا رفتار خوبی ندارن.»
در همین راستا، در **جدول ۳** تم‌های مربوط به تصور گروه دوم داوطلبان از فقر، شاخص‌های فقر و علل فقر آورده شده و در **جدول ۴** تصور این گروه از شخص فقیر و مواجهه اجتماعی با فقرا بیان شده است.

جدول ۳. تصور گروه دوم داوطلبان از فقر، شاخص‌های فقر و علل فقر: تم‌های فراگیر

Table 3. Perception of Poverty, Indicators of Poverty, and Causes of Poverty among Group Two Volunteers: Global Themes

تصور از فقر	تصور از شاخص‌های فقر	تصور از علل فقر
فقر به مثابه کلیت	عدم برخورداری فقرا از درآمد ثابت	نظام‌های تولید و بازتوزیع نابرابر
سیال و تودرتوی اجتماعی	شغل‌های سطح پایین	نظام‌های اجتماعی بازتولیدکننده نابرابری و
	بیکاری فقرا	هنجارسازی
	زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی	
	ناتوانی در ورود به مدرسه به دلیل مشکلات مالی یا	نظام‌های سازمان‌دهی
	نداشتن اوراق هویتی	
	میزان کم کتابخانه در محله	سیاست‌های حکمرانی
	عدم دسترسی به خدمات بهداشتی-درمانی	فقدان کارایی نهاد دولت در توزیع منصفانه فرصت‌ها
	فقدان مهارت برای کسب درآمد	

جدول ۴. تصور داوطلبان گروه دوم از شخص فقیر و مواجهه با فقرا: تم‌های فراگیر

Table 4. Perception of the Poor and Attitudes Toward the Poor among Group One Volunteers: Global Themes

تصور از شخص فقیر	تصور از مواجهه اجتماعی با فقرا
برهم‌زدن چرخه‌های فرهنگی فقر	فرایند نشانه‌گذاری منفی
	بازتولید نابرابری و مرزبندی طبقاتی

۳-۴ تصور فقرا

در گفت‌وگو با فقرا، وقتی پژوهشگر علل فقرشان را از آنان پرسید، برخلاف تصور رایج، آنها بهجای آنکه عوامل فردی و خانوادگی را مسبب فقر خویش قلمداد کنند، بیشتر عوامل ساختاری و نهادی را مقصر تیره‌روزی خود می‌دانستند. این عوامل نهادی-ساختاری در گفتار آنان به صورت عملکرد نامناسب مسئولان دولتی، ناتوانی دولت از تأمین یک زندگی معمولی و رفاه حداقلی برای تمام شهروندان ایرانی، عدم توجه دولت به مشکلات فقرا و تلاش نکردن برای توانمندسازی آنان، معلولیت، نداشتن پشتوانه مالی و عدم دسترسی به فرصت‌های تحصیلی، مهارت‌آموزی و شغلی به دلیل عضویت در طبقه پایین جامعه، تورم و گرانی فزاینده و سلطه قوانین ناکارآمد و ظالمانه در سازمان‌های فقرزدای حاکمیتی که اخذ کمک را برای فقرا بسیار دشوار یا بعضاً غیرممکن می‌کند، پدیدار شدند. در گفته‌های ایشان، فقط سه عامل غیرساختاری ازدواج با فرد نامناسب، بی‌سرپرست شدن در اثر طلاق یا فوت همسر و اعتیاد به چشم می‌خورند. این برجستگی تبیین نهادی-ساختاری فقر در کلام فقیر کد ۱ به آشکارترین شکل ممکن قابل مشاهده است:

«علت اصلی مشکلات من و امثال من دولته چون دولته که این گرونی رو به وجود آورده و باعث شده صدای مردم دربیاد و جوونای مردمو از این ور و اون ور کشته بشن. از طرفی دولت بزرگ خونه‌اس و اون باید رهبری کنه که بقیه اعضای خونه سیر باشن، سر کار برن و خونه داشته باشن و نیازاشون برآورده بشه. در واقع دولت باید به داد ما زیردستا برسه. از طرفی ما از اول بدبخت بودیم مادرم تحت پوشش کمیته امداد بود بعد من که دخترشم تحت پوشش کمیته امدادم، بچه‌ام تحت پوششه، نوه‌ام تحت پوششه و الان نتیجه‌ام تحت پوششه. آخه چرا ما باید نسل اندر نسل تحت پوشش باشیم؟ چرا باید دولت ما این‌جوری

باشه که ما چند پشتمون تحت پوشش کمیته امداد باشه و نتونیم از این بدبختی دربیاییم؟»
 فقیر کد ۴ این‌گونه به علت غیرساختاری فقر خویش اشاره می‌کند:
 «بار سنگین زندگی الان رو دوش منه چون من به زن سرپرست خانوارم که شوهرم فوت کرده.»
 در همین رابطه، **جدول ۵** تم‌های جزئی و کلی مربوط به علل ساختاری و غیرساختاری فقر از دیدگاه فقرا را نشان می‌دهد.

جدول ۵. علل ساختاری و غیرساختاری فقر: تم‌های جزئی و تم کلی

Table 5. Structural and Non-Structural Causes of Poverty: Specific Themes and Global Theme

تم جزئی	تم فراگیر
فساد سازمانی	برجستگی تبیین نهادی-ساختاری فقر
ضعف دولت	
شانس زندگی کم فقرا	
بازماندگی تحصیلی	
تورم و گرانی	
قوانین ناکارآمد	
ازدواج نامناسب	
مرگ سرپرست	

۵- نتیجه‌گیری

یکی از مهم‌ترین نظریه‌هایی که در زمینه فقر و فقرزدایی وجود دارد، نظریهٔ برساخت‌گرایی اجتماعی است؛ به این معنا که مفاهیمی مانند فقر به عنوان یک واقعیت اجتماعی چیزی نیستند که از قبل وجود داشته باشند و انسان‌ها صرفاً آنها را کشف کنند، بلکه یک پدیدهٔ معنایی و بین‌الذهانی هستند که در بستر گفت‌وگوها، مواجهه‌های روزمره، گفتمان‌های رایج و تجربیات میدانی ساخته و بازسازی می‌شوند. بنابراین، در مطالعات فقر از دیدگاه برساخت‌گرایی اجتماعی، به جای آنکه چیستی فقر پرسیده شود، پرسش اصلی این است که فقر چگونه و توسط چه کسانی فهم، نام‌گذاری، توجیه و بازتولید می‌شود. اهمیت بررسی رویکرد برساخت‌گرایی در مطالعات فقر از منظر سیاست‌گذاری اجتماعی این است که فهم فقر از دیدگاه افراد فعال در سازمان‌های مردم‌نهاد فقرزدا به راه‌حل‌های مبارزه با فقر در این سازمان‌ها جهت می‌دهد. سازمان‌هایی که در راستای دست‌یافتن به توسعهٔ پایدار، به فکر انجام اقداماتی به منظور کاهش فقر در میان فقرا هستند. افزون بر این، این دیدگاه باعث می‌شود دیدگاه‌های کنشگران مختلف را به رسمیت بشناسیم و از نگاه مطلق‌گرایانه و تقلیل‌گرایانه به فقر پرهیز کنیم.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد برداشت داوطلبان از فقر محصول روایت‌هایی است که آنها در فرایند تعامل با سمن‌ها، فقرا و فضای فرهنگی-اجتماعی پیرامون خود، تجربه و درونی کرده‌اند. داوطلبانی که تحصیلات دانشگاهی در حوزهٔ علوم اجتماعی داشته و سابقه‌ای طولانی‌تر در فعالیت داوطلبانه دارند، بیشتر در معرض گفتمان‌های ساختارگرایانه و انتقادی قرار گرفته‌اند. این افراد فقر را نه برآمده از ناتوانی یا بی‌مسئولیتی فردی، بلکه ناشی از ساختارهای ناعادلانه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی می‌دانند. از نگاه آنها، واقعیت فقر ساخته شده در دل نظم نابرابر اجتماعی است و بازنمایی رایج از فقرا به عنوان افراد نالایق یا بی‌کفایت، صرفاً نوعی «طبیعی‌سازی» این بی‌عدالتی ساختاری است.

در مقابل، بسیاری از داوطلبان که پیشینهٔ تحصیلی آنان در حوزه‌هایی همچون روان‌شناسی، مدیریت یا علوم فنی بوده است و پیش از ورود به سمن‌ها تجربهٔ نزدیکی با فقر نداشته‌اند، فقر را بر اساس گفتمان رایج «فرهنگ فقر» معنا می‌کنند. در گفتار این گروه، مفاهیمی همچون تبلی، بی‌برنامگی، بی‌اعتمادی، فرزندآوری مکرر و ناتوانی در تغییر وضعیت، به مثابهٔ خصایص ذاتی فقرا بازنمایی

می‌شوند. از منظر برساخت‌گرایانه، این نوع تفسیرها نیز بازتابی از ساختارهای گفتمانی حاکم بر جامعه هستند که فقر را به پدیده‌ای فردی و روان‌شناختی تقلیل می‌دهند و از علل نهادی و ساختاری آن غفلت می‌کنند. در واقع، این برداشت‌ها، خود نوعی واقعیت اجتماعی برساخته‌شده هستند که در تعامل با رسانه‌ها، نظام آموزشی، تربیت طبقاتی و تجربه‌های زیسته شکل گرفته‌اند.

جالب آنکه، بخشی از داوطلبان پس از ورود به فضای واقعی کار داوطلبانه و مواجهه مستقیم با زندگی فقرا، دستخوش تغییر در چارچوب‌های معنایی خود شدند. فرایند مواجهه میدانی این افراد با تجربه زیسته فقرا موجب فروپاشی «اسطوره فرهنگ فقر» و بازسازی معنای فقر شده است. از منظر برساخت‌گرایی، این تغییر معنایی نشانگر آن است که معانی اجتماعی ناپایدار قابل تغییر و وابسته به بستر تعامل هستند.

در مقابل، روایت‌های خود فقرا بازتاب تجربه زیسته‌ای است که فقر را نه به عنوان ناتوانی فردی، بلکه نتیجه‌ای از ساختارهای ناکارآمد و سیاست‌های ناعادلانه تعریف می‌کند. درک آنها از فقر عمدتاً متأثر از مواجهه مکرر با طرد اجتماعی، نابرابری در دسترسی به آموزش، اشتغال، خدمات حمایتی و ناکارآمدی نهادهای حمایتی است. این روایت‌ها نیز در قالب تعاملات روزمره، تجربه‌های مشترک زیسته و بازخوردهای اجتماعی شکل گرفته‌اند و بنابراین، خود برساخت‌هایی معنادار از فقر به شمار می‌روند.

فقط در مواردی معدود، فقرا علل فقر خود را در رویدادهای فردی مانند اعتیاد یا فقدان سرپرست خانوار جست‌وجو کرده‌اند؛ با این حال، حتی این عوامل نیز در روایت آنها نه به مثابه نقص‌های فردی، بلکه پیامدهایی از فقدان حمایت ساختاری و ضعف سیاست‌های اجتماعی بازنمایی می‌شوند.

در مجموع، برساخت‌های متفاوت داوطلبان و فقرا از پدیده فقر بازتاب خاستگاه‌های طبقاتی، سرمایه فرهنگی، زمینه‌های گفتمانی، و تجربیات روزمره آنهاست. این تفاوت در درک، نه فقط به نحوه مواجهه با فقر شکلی خاص می‌دهد، بلکه در طراحی و اجرای مداخلات فقرزدایانه توسط سازمان‌های مردم‌نهاد نیز نقشی مهم بازی می‌کند. از این رو، توجه به فرایندهای برساخت معنا یکی از کلیدهای فهم واقع‌بینانه‌تر و مؤثرتر از فقر و راه‌های مقابله با آن است.

نتایج این پژوهش در زمینه تصور داوطلبان از فقر با پژوهش‌های طوسی (۱۳۸۹)، پرهام (۱۳۹۷)، بیرانوند (۱۳۹۷) و خلوتی و همکاران (۱۴۰۳) مطابقت دارد؛ با این تفاوت که این مطالعات فقط دیدگاه مددکاران، دانشجویان مددکاری، کارگزاران کمیته امداد و سازمان‌های دولتی مرتبط با فقرزدایی را بررسی کرده‌اند، در حالی که مطالعه حاضر دیدگاه داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد نسبت به فقر در شهر تهران را بررسی کرده است. در میان پژوهش‌های خارجی، نتایج این پژوهش در زمینه دیدگاه داوطلبان با یافته‌های پژوهش جان (۲۰۱۷)، آکوادو (۲۰۱۷)، اوچینگ ندیائو (۲۰۲۰)، سلیمان و همکاران (۲۰۲۳) و مالرونی و رانتا (۲۰۲۴) ارتباط دارد؛ زیرا این پژوهش‌ها به این موضوع اشاره می‌کنند که برخی از داوطلبان دیدگاه‌های مبتنی بر فرهنگ فقر و برخی دیگر دیدگاه‌های ساختارگرایانه نسبت به فقر دارند، ولی نتایج این مطالعات به کشورهای آفریقایی و اروپایی مربوط می‌شود و هیچ یک دیدگاه داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد از فقر در ایران به ویژه در شهر تهران را بررسی نمی‌کند.

در زمینه یافته‌های مربوط به عوامل مؤثر در ایجاد فقر از دیدگاه فقرا، نتایج این پژوهش با نتایج مطالعه طالب و پیری (۱۳۹۳) ارتباط دارد؛ زیرا فقرا در مطالعه حاضر نیز مانند نسل دوم فقرا در مطالعه آنها علت فقر خود را در عوامل ساختاری و نهادی جست‌وجو می‌کنند، ولی نکته حائز اهمیت این است که برخلاف نتایج پژوهش طالب و پیری (۱۳۹۳)، حتی نسل اول فقرا نیز علت فقر خود را ساختاری و نهادی می‌دانند و فقط در موقعیت‌هایی اندک علت فقر خود را عوامل فردی و فرهنگی بیان می‌کنند. افزون بر این، نتایج پژوهش طالب و پیری (۱۳۹۳) در خصوص فقرای روستایی است، ولی پژوهش حاضر عوامل فقر را از دیدگاه فقرای شهری بررسی می‌کند و این عوامل را در ارتباط با دیدگاه داوطلبان سازمان‌های مردم‌نهاد شهر تهران برجسته می‌کند. همچنین، نتایج این پژوهش با پژوهش ماگو و همکاران (۲۰۱۵) ارتباط دارد؛ زیرا در مطالعه حاضر هم فقرا، فقر را عدم دسترسی به امکانات رفاهی،

بیکاری، بی‌مهارتی و فقدان قدرت قلمداد می‌کنند، نه کمبود غذا و لباس. اما این پژوهش در کشوری آفریقایی انجام شده و لازم است مطالعه‌ای مانند مطالعۀ حاضر به عوامل فقر از دیدگاه فقرا در ایران به ویژه شهر تهران توجه کند.

علاوه بر این، دیدگاه گروه اول داوطلبان با ملاحظات نظری سرزنش فقرا که فقرا را عامل فقر خویش در نظر می‌گیرد؛ فرهنگ فقر که سبک زندگی متفاوت فقرا را به خاطر غلبه بر مشکلات موجود در محیط اجتماعی و فرهنگی که در آن رشد می‌کنند، می‌داند؛ کمیابی که بیان می‌کند فقر از قابلیت‌های ناچیز ذهنی فقرا نشئت می‌گیرد و پیوندهای ضعیف که عدم ارتباط فقرا با طبقات اجتماعی بالاتر را علت فقر معرفی می‌کند، ارتباط دارد. اما برخلاف گروه اول داوطلبان، دیدگاه گروه دوم داوطلبان و فقرا با ملاحظات نظری موقعیت‌محور به فقر که فقر را محصول شرایط بیرونی زندگی افراد فقیر تحلیل می‌کند؛ نظریۀ نهادی فقر که علت فقر را در نهادهای سیاسی و اقتصادی استثماری جست‌وجو می‌کند؛ نظریۀ ساختاری فقر که نیروهای خارج از کنترل فقرا را عامل فقر می‌داند؛ طرد اجتماعی که انزوای فقرا را علت فقر قلمداد می‌کند؛ فقر چندبعدی که بر ابعاد متنوع فقر تأکید می‌کند و شانس زندگی که عضویت در طبقۀ اجتماعی پایین و جایگاه منزلتی نازل را عامل فقر معرفی می‌کند، مطابقت دارد.

منابع فارسی

- امیرپناهی، م. و نامیان، ف. (۱۴۰۱). فراتحلیل مطالعات فقر در ایران (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰). *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۲۹، ۸۱-۱۱۶. <https://doi.org/10.22054/qjss.2023.70948.2578>
- برگر، پ. و لاکمن، ت. (۱۳۹۰). *برساخت واقعیت اجتماعی: رساله‌ای در جامعه‌شناسی شناخت* (فریبرز مجیدی، مترجم). تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- بیرانوند، ف. (۱۳۹۷). *بررسی سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و عملکرد نهادهای حمایتی و بیمه‌ای در فقرزدایی در شهرستان خرم‌آباد* [پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد]. رشته جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد.
- پرهام، م. (۱۳۹۷). *گذار از فقر: درک و تفسیر مددجویان خودکفا شده و کارگزاران کمیته امداد امام خمینی (ره) استان لرستان از خدمات کمیته امداد* [پایان‌نامه دکتری]. رشته جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- حمایتخواه، م. و رضانی، ا. (۱۴۰۲). تحلیل فرایند توانمندسازی مددجویان. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۲ (۲)، ۳۳۱-۳۴۸. <https://doi.org/10.22059/jisr.2023.343269.1308>
- حمیدیان، ا. (۱۳۹۶). *نابرابری، فقر، طرد اجتماعی*. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- خلوتی، م.، بابائیان، ن.، استادهاشمی، ل.، معروضی، پرویز. و قادری ثانوی، ر. (۱۴۰۳). *نگرش مددکاران اجتماعی به فقر*. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۲۴، ۳۰۹-۳۴۳. <https://doi.org/10.32598/refahj.24.95.1648.2>
- دانشگاه علامه طباطبائی و وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی. (۱۴۰۰). *پایش فقر چندبعدی در کلانشهر تهران*. تهران: پژوهشکده آمار و رفاه اجتماعی. <https://www.mcls.gov.ir/fa/statistics/multidimensional-poverty-tehran-1400>
- شهرداری تهران. (۱۴۰۱). *اطلس فقر شهری تهران (مناطق ۲۲ گانه)*. تهران: شهرداری تهران. <https://iran-bssc.ir/wp-content/uploads/2024/02/08-Tehran.pdf>
- شیانی، م. (۱۳۸۴). فقر، محرومیت و شهروندی در ایران. *رفاه اجتماعی*، ۵، ۴۱-۶۴. <https://refahj.uswr.ac.ir/article-1-1931-fa.html>
- طالب، م. و پیری، ص. (۱۳۹۳). تبیین ساختار اجتماعی فقر از منظر فقرای روستایی و گونه‌شناسی آن (مورد مطالعه: روستای گنبد پیرمحمد از توابع شهرستان ملکشاهی - استان ایلام). *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۵ (۲)، ۲۱۹-۲۲۹.

۲۴۲. <https://doi.org/10.22059/ijsp.2014.55547>

طالب، م.، پیری، ص.، و محمدی، س. (۱۳۸۹). فراتحلیلی بر مطالعات فقر در جامعه روستایی ایران. توسعه محلی، ۲ (۲)، ۲۳-۴۰.
https://jrd.ut.ac.ir/article_22225.html
 طوسی، ن. (۱۳۸۹). ارزیابی رویکرد و فعالیت سازمان‌های غیردولتی مرتبط با سازمان بهزیستی شهر تهران در فقرزدایی [پایان‌نامه کارشناسی ارشد]. رشته برنامه‌ریزی و رفاه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
 عجم‌اغلو، د.، و رایبسون، ج. (۱۳۹۳). چرا ملت‌ها شکست می‌خورند؟ (محسن میردامادی و محمدحسین نعیمی‌پور، مترجمان). تهران: روزنه.

فطرس، م.، و قدسی، س. (۱۳۹۳). روش آکایر و فوستر برای اندازه‌گیری فقر چندبعدی. مجله اقتصادی، ۱۴ (۱۱ و ۱۲)، ۷۷-۹۲.
<https://ejip.ir/article-1-687-fa.html>

فیروزآبادی، ا.، و صادقی، ع. (۱۳۹۲). طرد اجتماعی رویکردی جامعه‌شناختی به محرومیت. تهران: جامعه‌شناسان.
 لابن، ژ. (۱۳۵۹). جامعه‌شناسی فقر (جهان سوم و جهان چهارم) (جمشید بهنام، مترجم). تهران: انتشارات خوارزمی.
 لوئیس، ا. (۱۳۵۳). فرهنگ فقر (سید مهدی ثریا، مترجم). مجله مطالعات جامعه‌شناختی، ۴ (۲)، ۱۲۰-۱۴۰.
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage>

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۲). گزارش خط فقر و شکاف طبقاتی در ایران. تهران: دفتر مطالعات اقتصادی.
https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1836823?utm_source

محمدی، م.، دادهیر، ا.، سیفی، ع.، و مشتاق، ر. (۱۳۹۱). فراتحلیل مطالعات فقر در ایران. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۲، ۷-۴۸.
<http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-1004-fa.html>

مولایتین، س.، و سفیر، ا. (۱۳۹۸). فقر/حمق می‌کند (امیرحسین میرابوطالبی، مترجم). تهران: نشر ترجمان.

References

- Amirpanahi, M., & Namiyan, F. (2022). A meta-analysis of poverty studies in Iran (2001–2021). *Journal of Social Sciences*, 29, 81–116. <https://doi.org/10.22054/qjss.2023.70948.2578> [In Persian]
- Allameh Tabataba'i University & Ministry of Cooperatives, Labour, and Social Welfare. (2021). *Monitoring multidimensional poverty in the metropolitan city of Tehran*. Tehran: Research Institute for Statistics and Social Welfare. <https://www.mcls.gov.ir/fa/statistics/multidimensional-poverty-tehran-1400> [In Persian]
- AkuAddo, G. (2017). *NGOs and poverty reduction* [Master thesis]. Sociology Major, Social Science Faculty, Aalborg University.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2014). *Why nations fail?* (M. Mirdamadi & M. H. Naeimi Pour, Trans.). Tehran: Rozaneh. [In Persian]
- Biranvand, F. (2018). *A study of social policies and the performance of supportive and insurance institutions in poverty alleviation in Khorramabad County* [Master's thesis]. Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran. [In Persian]
- Berger, P., & Luckmann, T. (2011). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge* (F. Majidi, Trans.). Tehran: Elmi Farhangi Publishing. [In Persian]
- Fotros, M., & Ghodsi, S. (2014). Alkire and Foster method for measuring multidimensional poverty. *Economic Journal*, 14(11–12), 77–92. <https://ejip.ir/article-1-687-fa.html> [In Persian]
- Firouzabadi, A., & Sadeghi, A. (2013). *Social exclusion: A sociological approach to deprivation*. Tehran: Sociologists. [In Persian]
- Gisaor, V. (2021). Selected NGOs and poverty reduction in Makurdi Local Government Area of Benue State, Nigeria. *International Journal of Community Service & Engagement*, 2(3), 32–47.
<https://doi.org/10.47747/ijcse.v2i3.344>
- Granovetter, M. (1983). The strength of weak ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, 1(1),

<https://doi.org/10.22108/ecs.2025.145618.1135>

- 201-233. <https://www.csc2.ncsu.edu/faculty/mpsingh/local/Social/f15/wrap/readings/Granovetter-revisited.pdf>
- Hemayatkhah, M., & Ramazani, A. (2023). Analysis of the empowerment process of clients. *Iranian Journal of Social Research and Studies*, 12(2), 331–348. <https://doi.org/10.22059/jisr.2023.343269.1308> [In Persian]
- Hamidian, A. (2017). *Inequality, poverty, social exclusion*. Tehran: Sociologists Publications. [In Persian]
- John, H. (2017). *The role of NGOs in urban poverty reduction* [Master thesis]. Sociology Major, Social Science Faculty, Kampala International University.
- Khalvati, M., Babaeian, N., Ostadhashmi, L., Marozi, P., & Qaderi Sanavi, R. A. (2024). Social workers' perspectives on poverty. *Social Welfare Quarterly*, 24, 309–343. <https://doi.org/10.32598/refahj.24.95.1648.2> [In Persian]
- Lévy, J. (1980). *Sociology of poverty (Third and Fourth World)* (J. Behnam, Trans.). Tehran: Kharazmi Publications. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage> [In Persian]
- Lewis, O. (1974). Culture of poverty (S. M. Soraya, Trans.). *Journal of Sociological Studies*, 4(2), 124–140. [In Persian]
- Mulrooney, H., & Ranta, R. (2024). Contradictions, dilemmas, views and motivations of volunteers in two community food support schemes in two London boroughs. *Journal of Poverty and Social Justice*, 32(3), 343-370. <https://doi.org/10.1332/17598273y2024d000000017>
- Moulantine, S., & Shafir, E. (2019). *Poverty makes you stupid* (A. H. Mirabotalebi, Trans.). Tehran: Tarjoman Publishing. [In Persian]
- Mago, S. (2015). NGOs strategies and rural poverty reduction in Zimbabwe. *Journal of Governance and Regulatio*, 4(4), 59-68. https://doi.org/10.22495/jgr_v4_i1_p5
- Mohammadi, M., Waddahir, A., Seifi, A., & Moshtagh, R. (2012). A meta-analysis of poverty studies in Iran. *Social Welfare Quarterly*, 12, 7–48. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-1004-fa.html> [In Persian]
- Ochieng Ndiao, E. (2020). Assessment of program of activities conducted by NGO in Kenya. *European Journal of Education studies*, 6(10), 258-272. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.3612702>
- Parham, M. (2018). *Transition from poverty: Understanding and interpreting the self-sufficient clients and agents of Imam Khomeini Relief Foundation in Lorestan Province* [Doctoral dissertation]. Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran. [In Persian]
- Research Center of the Islamic Consultative Assembly. (2023). *Report on the poverty line and income gap in Iran*. Tehran: Office of Economic Studies. https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1836823?utm_source [In Persian]
- Sulemana, M., Gadafi, M., & Azuri, E. (2023). Role of non-governmental organizations in poverty reduction in the global South: evidence from world vision Ghana, Kintampo South district. *SN Social Science*, 2(11), 240. <https://doi.org/10.1007/s43545-022-00545-y>
- Shiyani, M. (2005). Poverty, deprivation, and citizenship in Iran. *Social Welfare*, 5(18), 41–64. <https://refahj.uswr.ac.ir/article-1-1931-fa.html> [In Persian]
- Tehran Municipality. (2022). *Tehran urban poverty atlas (22 districts)*. Tehran: Tehran Municipality. <https://iran-bssc.ir/wp-content/uploads/2024/02/08-Tehran.pdf> [In Persian]
- Tahiru, A., Sackey, B. M., Owusu, G., & Bawakyillenuo, S. (2019). Building the adaptive capacity for livelihood improvements of Sahel Savannah farmers through NGO-led adaptation interventions. *Climate Risk Management*, 26, 100197. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2019.100197>
- Taleb, M., & Piri, S. (2014). Explaining the social structure of poverty from the perspective of rural poor and its typology (A case study: Gonbad-e Pir Mohammad village, Malekshahi County, Ilam Province). *Iranian Journal of Social Issues*, 5(2), 219–242. <https://doi.org/10.22059/ijsp.2014.55547> [In Persian]
- Taleb, M., Piri, S., & Mohammadi, S. (2010). A meta-analysis of poverty studies in rural Iranian society. *Local Development*, 2(2), 23–40. https://jrd.ut.ac.ir/article_22225.html [In Persian]
- Tusi, N. (2010). *Evaluation of the approach and activities of NGOs related to the Welfare Organization of Tehran in poverty alleviation* [Master's thesis]. Department of Social Planning and Welfare, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. [In Persian]
- Weber, M. (2007). *From Max weber: Essays in Sociology* (H. Gerth & C. Wright Mills, Trans. & Eds.). New York: Routledge.

